

บทที่ 3

จุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นชุมชนชนเมือง มูลเหตุชักนำสู่ความเปลี่ยนแปลง

กระบวนการขยายชุมชนไปสู่ชนเมือง

นับตั้งแต่ พ.ศ.2480 ซึ่งเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จนกระทั่งปัจจุบัน นับเป็นช่วงเวลา 50-60 ปี นั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด โดยเฉพาะตั้งแต่ได้มีการประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ใน พ.ศ.2504 ลอริสตัน ชาร์ป และ ลูเซียน แองค์ซึ่งได้เข้ามาศึกษาหมู่บ้านบางชั้น ใน พ.ศ.2491-2492 ในช่วงเวลาเดียวกับคอฟฟีแมน ที่เข้ามาศึกษาหมู่บ้านบางขวด ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้เคียงกับหมู่บ้านกูปแดง นักมานุษยวิทยาเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เด็ก ๆ ได้ถูกส่งเข้าเรียนยังโรงเรียนของรัฐ ชาวบ้านได้รับรู้ข่าวสารและหนังสือพิมพ์ซึ่งมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตในแบบชนบทที่กำลังถูกดึงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเมือง (urbanization) ความสัมพันธ์ในครอบครัวเริ่มเปลี่ยนแปลงไป วิถีชีวิตของชาวนาจึงมีความซับซ้อนกว่าเดิม มีการอพยพออกจากหมู่บ้านเพื่อไปเรียนหนังสือหรือหางานทำในเมือง แต่การเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านชาวนาแต่ละแห่งนั้นผู้วิจัยมีความเชื่อว่าความแตกต่างปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามทฤษฎี structural functionalism ที่แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของชุมชนที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ชาวนาต้องเรียนรู้ในการปรับตัวในแบบแผนการดำเนินชีวิตให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

การขยายตัวของเมืองของกรุงเทพมหานครอย่างรวดเร็ว จากการเพิ่มขึ้นของประชากรและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้บริเวณพื้นที่เพาะปลูกโดยรอบกรุงเทพมหานครแปรเปลี่ยนสภาพไป จากการสำรวจสำมะโนการเกษตรระหว่าง พ.ศ.2443-2495ซึ่งเป็นการทำสำมะโนการเกษตรเป็นครั้งแรกในประเทศไทย พบว่าเนื้อที่การเกษตรของ จังหวัดพระนคร มีเนื้อที่ 497,707 ไร่ แต่จากปี พ.ศ.2506-2521 พบว่าเนื้อที่การเกษตรเหลืออยู่ 386,603 ไร่ คือ ลดลงอย่างรวดเร็วพื้นที่การเกษตรลดลงร้อยละ 46.2 ในระยะเวลา 15 ปี หรือเฉลี่ยลดลงปีละ 3% ซึ่งเท่ากับปีละ 22,140 ไร่ การเพิ่มขึ้นของพื้นที่เมืองเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพมหานครมีส่วนถึง

368% จาก พ.ศ.2501-2513 โดยการลดลงของพื้นที่เกษตรจะเป็นปฏิภาคกับพื้นที่เมืองซึ่งเพิ่มขึ้นตลอดเวลา

เขตบางเขนเป็นเขตหนึ่งที่มีการสูญเสียพื้นที่เกษตรถึงร้อยละ 60-70 ของพื้นที่เดิมโดยใน พ.ศ.2523 พื้นที่เพาะปลูกของเขตบางเขนมียอดตราส่วนเพียงร้อยละ 36.28 ต่อพื้นที่เขตทั้งหมด แสดงให้เห็นถึงกระบวนการกลายเป็นชานเมือง (suburbanization) ที่ได้รื้อถอนพื้นที่เกษตร โดยแผ่ขยายออกมาจากใจกลางเมือง การปรับปรุงการคมนาคมโดยเฉพาะบทบาทของถนนที่ตัดผ่านชานเมืองในรูปแบบ ribbon development ทำให้สูญเสียพื้นที่การเกษตรเป็นแนวยาวไปตามถนน ประกอบกับราคาที่ดินซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามระยะทางจากเศรษฐกิจของเมืองและเส้นทางคมนาคม รวมถึงองค์ประกอบของราคาที่ดินซึ่งต่ำเป็นเงื่อนไขสำหรับการลงทุนของนักจัดสรรที่ดินในการพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัย

ตารางที่ 1 การสูญเสียพื้นที่เกษตร พ.ศ.2506-2521 ในเขตบางเขน

พื้นที่เกษตรปี 2506		พื้นที่เกษตร ปี 2521		การเปลี่ยนแปลง ปี 2506-2521	
ไร่	%	ไร่	%	ร้อยละของพื้นที่เดิม	ร้อยละของพื้นที่เดิม
66,787	9.3	21,584	5.6	67.6	13.6

ที่มา : รายงานสำมะโนการเกษตร พ.ศ.2506, 2521 สำนักงานสถิติแห่งชาติ

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบขนาดพื้นที่ จำนวนประชากรและความหนาแน่นของประชากรในเขตบางเขนใน พ.ศ.2503-2516

ขนาดของพื้นที่ (ตารางกิโลเมตร)		จำนวนประชากร		ความหนาแน่นของจำนวน ประชากรต่อตารางกิโลเมตร	
ปี 2503	ปี 2516	ปี 2503	ปี 2516	ปี 2503	ปี 2516
169	169	84,558	221,352	559.69	1,103.00

ที่มา : สำมะโนประชากร พ.ศ.2503, 2516 กระทรวงมหาดไทย

การที่เขตบางเขนมีความได้เปรียบเขตรอบนอกอื่น ๆ ในกรุงเทพมหานครเพราะเป็นเส้นทางผ่านใจกลางกรุงเทพมหานครไปสู่ภาคกลาง เนื้อ และตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีทางหลวงสายใหญ่ ๆ ตัดผ่านจากอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิผ่านกลางเขตไปสู่ตอนเมือง ถนนรามอินทราซึ่งแยกจากถนนพหลโยธินตรงที่ว่าการเขตมีนบุรีและจังหวัดฉะเชิงเทรา ทำให้การเข้าสู่เขตนี้มีความสะดวก ก่อน พ.ศ.2503 เขตบางเขนซึ่งอยู่ห่างจากอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิอันเป็นแนวเขตเทศบาลด้านเหนือของกรุงเทพมหานครถึง 20 กิโลเมตร ในขณะที่สภาพของพื้นที่ยังเป็นแบบชนบท ลิทฟิลด์ ผู้เข้ามาสำรวจผังเมืองใน พ.ศ.2503 เพื่อเสนอต่อกระทรวงมหาดไทย ขณะนั้นเขตนี้อยังไม่ได้จัดอยู่ในผังเมืองของกรุงเทพมหานคร ลิทฟิลด์ บรรยายให้เห็นภาพว่า "ลักษณะพื้นที่นั้นเป็นที่อยู่ของชาวนาซึ่งตั้งอยู่กันมานาน ๆ เป็นบ้านโคก ๆ ไปตามแนวคลอง นอกเหนือจากบ้านเรือนที่ปรากฏให้เห็นตามถนนสายหลักซึ่งมีลักษณะเป็นแบบชนบท ประชากรมีความผูกพันกับที่ดินและไร่นา จึงมีการติดต่อกับกรุงเทพมหานครค่อนข้างน้อย" (Litchfield, 1960)

20 ปี ต่อมาจากการเปลี่ยนแปลงของการขยายตัวของกรุงเทพมหานครที่แผ่ขยายออกมาตามถนนสายหลัก ๆ และรอง ๆ ทำให้มีผู้ย้ายเข้ามาอาศัยใหม่จากกรุงเทพมหานคร เนื่องจากไม่มีโอกาสตั้งถิ่นฐานในเขตชั้นใน ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงของที่ดินที่มีลักษณะของการซื้อขายเพื่อจัดสรรที่ดินเป็นที่อยู่อาศัยเกิดขึ้น สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจากการรุกรานของพื้นที่เมืองเข้าไปในพื้นที่เกษตร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เกษตรของกรุงเทพมหานครเข้าสู่การใช้ที่ดินแบบเมือง และก่อให้เกิดผลกระทบต่อหมู่บ้านกุ่มแดงที่เป็นหมู่บ้านปลูกข้าวชานเมืองกรุงเทพมหานครในการประกอบอาชีพทำนา

การขาดแคลนแรงงานในการทำงาน

พ.ศ.2506-2507เป็นช่วงที่สังคมไทยกำลังเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาแบบตะวันตก ทำให้เกิดระบบการจ้างงานในไร่นา ซึ่งเป็นระบบ ลูกจ้าง นายจ้างที่เป็นความสัมพันธ์ต่างระดับคล้ายระบบอุปถัมภ์ลูกจ้างได้ผลตอบแทนเป็นค่าจ้าง ส่วนนายจ้างได้ผลตอบแทนเป็นกำไร ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมในไร่นาซึ่งเดิมผูกพันด้วยความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ในลักษณะเป็น

ระบบเอาแรงและขอแรงซึ่งใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลักกำลังจะหายไป เช่นเดียวกับช่วงเวลา ดังกล่าว ในหมู่บ้านกูปแดงเองก็กำลังเริ่มเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ทำให้เกิดระบบการ ว่าจ้างแรงงาน (agriculture wage labor) ชาวนาไม่มีที่ดินของตนเองจึงอาศัยเป็นแรงงานรับจ้างใน นาซึ่งมีอยู่ด้วยกันหลายครอบครัวด้วยกันในหมู่บ้านกูปแดง เช่น ครอบครัวของยายกิม ตาสั่งซ์ ตานู๊ย อันเกิดจากการที่แรงงานในการทำนาบางครอบครัวในหมู่บ้านกูปแดงมีจำนวนไม่เพียงพอ เนื่องจากมีสมาชิกในครอบครัวน้อยประกอบกับกับการปรับปรุงการคมนาคมการขนส่งทางบกใน เขตชานเมืองทำให้ลูกหลานของชาวนาเมื่อมีการศึกษามากกว่าในรุ่นพ่อแม่ จากเดิมเมื่อจบการ ศึกษาสูงสุดซึ่งมีเพียงแค่ระดับ ป.6 จากโรงเรียนในท้องถิ่น คือ โรงเรียนวัดหนองผักชี (โรงเรียน พิบูลย์อุปลัมภ์) แล้ว โอกาสในการศึกษาต่อในระดับชั้นมัธยมศึกษาจะมีจำนวนค่อนข้างน้อย เพราะการไปศึกษาต่อในระดับสูงขึ้นไปในตัวเมืองของกรุงเทพมหานครมีค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูงเต็ม ไปด้วยความลำบากต้องหาที่พักอาศัยในขณะที่ศึกษาในตัวเมืองกรุงเทพมหานคร แต่หลังจากมีการ พัฒนาการคมนาคมติดต่อประกอบการขยายการศึกษาโดยมีการตั้งโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาขึ้นใน พื้นที่บริเวณใกล้เคียงกัน เช่น โรงเรียนฤทธิยะวรรณาลัย โรงเรียนดอนเมือง (โรงเรียนทหารอากาศ บำรุง) ทำให้ลูกหลานชาวนามีโอกาสศึกษาสูงขึ้น โดยเฉพาะเด็กผู้หญิงจากเดิมซึ่งอาจเรียนแค่ชั้น ป.4 แล้วออกมาช่วยพ่อแม่ทำนา ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปซึ่งส่งผลกระทบทำให้เกิดการขาดแคลนแรง งานจากเดิมที่เคยใช้แรงงานในครอบครัวและแรงงานรับจ้าง แต่ต่อมาผลกระทบจากอิทธิพลของ การเปลี่ยนแปลงจากกลไกด้านระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นจำนวนมาก และกลายเป็นปัจจัย ผลักดันให้ลูกหลานชาวนาต่างก็ไม่ต้องการประกอบอาชีพทำงานสืบต่อจากคนรุ่นพ่อแม่อีกต่อไป ดังจะเห็นได้จากกรณีครอบครัวของยายขาวซึ่งจะแต่งงานกับตาบัว มีลูกด้วยกัน 2 คน กือ สุดา สุนทรี ยายขาวมีที่ดินประมาณ 40 ไร่ จึงมีฐานะดีกว่าเพื่อนบ้าน ลูกสาวคนโต กือ สุดาจบ ม.6 ปัจจุบันทำงานในโรงงานแห่งหนึ่งโดยแต่งงานแล้วจะย้ายบ้านมาปลูกอยู่ในที่ดินซึ่งเป็นมรดก ใกล้เคียง ๆ กับบ้านเดิม ลูกสาวคนรองปัจจุบันเป็นผู้ช่วยพยาบาลในโรงพยาบาลของรัฐที่จังหวัด ปทุมธานี โดยลูก ๆ ทุกคนจะได้รับที่ดินเป็นมรดกคนละ 5 ไร่ ประกอบกับตัวชาวนาเองต่างก็ไม่ ต้องการให้บุตรหลานของตนประกอบอาชีพชาวนาเพราะเห็นว่า อาชีพชาวนาต้องประสบปัญหา มาก ไม่มีความมั่นคง เพราะปัญหาฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาลและทุนที่เพิ่มสูงขึ้นจนเสี่ยงต่อการ

ขาดทุน ประกอบกับพื้นฐานความเชื่อที่ว่าถ้า ลูกหลานเรียนสูงขึ้น ก็มีโอกาทำงานที่ดี โดยเฉพาะในกลุ่มครอบครัวชาวนาที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ดังกรณีของครอบครัวชายอ่อนซึ่งเป็นชาวนารับจ้างและเช่าที่นาทำกิน ชายอ่อนแต่งงานกับตาพุ่ม มีลูกด้วยกัน 3 คน คือโอกาส รัชณี และสมบูรณ์ โดยโอกาสจบชั้น ม.6 และสอบเข้า ร.ร.พลตำรวจได้ ปัจจุบันเป็นตำรวจอยู่ที่จังหวัดชัยนาท ส่วนรัชณีหลังจากจบการศึกษาชั้น ม.6 แล้วก็เข้าทำงานในโรงงานผลิตชิปแห่งหนึ่งแถว ๆ นิคมอุตสาหกรรมบางชัน ส่วนสมบูรณ์นั้นสอบเข้าเรียนที่ ร.ร.จำอากาศได้หลังจากจบชั้น ม.6 ทั้งสามได้ช่วยกันรวบรวมเงินจำนวนหนึ่งซื้อที่ดินในหมู่บ้านประมาณ 1 งาน (100ตารางวา) เพื่อปลูกบ้านให้พ่อและแม่อยู่ นอกเหนือจากการส่งเงินมาช่วยเหลือทางบ้านแทบทุกเดือน ดังนั้นสถานการณ์ของปัญหาการขาดแคลนแรงงานในการทำจึงเพิ่มสูงขึ้นจนถึงจุดที่ทำให้ต้องยุติการทำนาลงที่สุดในที่สุด

การลงทุนของนักจัดสรรที่ดินและการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรม

การขยายตัวของกรุงเทพมหานครและความต้องการที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นของประชากรเมืองเนื่องจากราคาที่ดินชานเมืองซึ่งมีราคาไม่สูงจนเกินไปนัก ประกอบกับเงื่อนไขในการให้วงเงินคาวนั้ต่ำและผ่อนส่งระยะยาวทำให้บุคคลที่มีรายได้ปานกลางสามารถเช่าซื้อได้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดินแปลงเล็ก ๆ ขนาด 100-200 ตารางวา ก่อให้เกิดการอพยพโยกย้ายเข้ามาสู่พื้นที่บริเวณนี้ทั้งจากในเมืองหรือต่างจังหวัดประกอบกับบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกันเป็นที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมหมู่บ้านกูปแดง ในระยะแรกผู้ที่ย้ายเข้ามามักจะเป็นคนที่มีฐานะดี หรือค่อนข้างดีเข้าไปสร้างบ้านใหม่ในเขตชานเมืองเพราะว่า การคมนาคมสะดวก อากาศดี ห่างไกลจากความจอแจของกรุงเทพมหานคร และราคาที่ดินยังไม่สูงมากนัก จึงปลูกสร้างคฤหาสน์ขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ในการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยตั้งแต่ 1 ไร่ ขึ้นไป ซึ่งเหมือนกับในปัจจุบันที่ผู้มีฐานะดีมักจะหันมาซื้อบ้านจัดสรรในเขตชานเมืองมากยิ่งขึ้น ทำให้ผู้ลงทุนประกอบธุรกิจเกี่ยวกับการจัดสรรบ้านและที่ดินได้เข้ามากว้า่นซื้อที่ดินในหมู่บ้านกูปแดงแล้วตัดเป็นแปลงเล็ก ๆ เช่น โครงการจัดสรรที่ดินของอนันต์ สุขสันต์ หรือบางรายก็เข้ามาซื้อที่ดินแล้วตัดแบ่งขายโดยไม่มีบริการด้านสาธารณูปโภคเลยก็มี

ความเปลี่ยนแปลงเริ่มเกิดขึ้นในหมู่บ้านกูปแดง เมื่อ พ.ศ.2507 จากการที่มีการขายหน้าดินเพื่อนำไปถมพื้นที่โครงการที่ดินจัดสรรที่ กำลังผุดขึ้นในบริเวณพื้นที่ใกล้ ๆ กันนั้น โดยมีการ

ขายกันในราคาไร่ละ 700 บาท และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินจากการขายที่ดินเกิดขึ้นใน หมู่บ้านกุบแดง อันมีลักษณะที่แตกต่างออกไปจากเดิมซึ่งชาวนาจะซื้อที่นาเพิ่มขึ้นเมื่อมีทุนทรัพย์เพื่อเป็นการขยายพื้นที่การทำงาน การเข้ามาของโครงการที่ดินจัดสรรของทั้งทางราชการ เช่น โครงการจัดสรรที่ดินสวัสดิการ กรมตำรวจ และของเอกชน เช่น โครงการจัดสรรที่ดินของ อนันต์ สุขสันต์ ในลักษณะของการขายที่ดินจัดสรรเป็นแปลง ๆ พร้อมทั้งพัฒนาสาธารณูปโภค เพื่อให้ผู้ซื้อนำไปปลูกสร้างบ้านเอง เช่น กรณีของผู้ใหญ่เรือนที่ขายที่ดินให้กับโครงการจัดสรรที่ดินของสวัสดิการกรมตำรวจไป 23 ไร่ ในราคาไร่ละ 6,000 บาท ราคาที่ดินสูงขึ้นทำให้ชาวนาที่ขาดแรงจูงใจในการทำนาอยู่แล้วจึงไม่สามารถที่จะต้านทานกระแสของการลงทุนที่เกิดขึ้นได้ความเปลี่ยนแปลงในราคาที่ดินของหมู่บ้านกุบแดงนับตั้งแต่มีการก่อตั้งถิ่นฐานของชาวนาผู้อพยพใน พ.ศ.2423 อันเป็นการเริ่มต้นของการซื้อขายที่ดินที่เกิดขึ้นในราคาไร่ละ 2 บาท ได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่ พ.ศ.2498 เป็นต้นมา ซึ่งมีอัตราการเปลี่ยนแปลงโดยเฉลี่ยสูงถึง 8 เท่า จากการสัมภาษณ์ของผู้วิจัยพบว่า ราคาที่ดินในหมู่บ้านกุบแดงมีการเปลี่ยนแปลงดังต่อไปนี้

พ.ศ.2496	ที่ดินมีราคาไร่ละ	3,000 บาท
พ.ศ.2510	ที่ดินมีราคาไร่ละ	6,000-10,000 บาท
พ.ศ.2513	ที่ดินมีราคาไร่ละ	70,000 บาท
พ.ศ.2523	ที่ดินมีราคาไร่ละ	80,000-120,000 บาท

โดยรูปแบบของการขายที่ดินของชาวนา จากการศึกษาของผู้วิจัย พบว่ามีอยู่ด้วยกัน 4 แบบ คือ

1. การขายที่ดินบ้างบางส่วนและแบ่งที่ดินส่วนที่เหลือเป็นมรดกในครอบครัว อันเป็นลักษณะที่พบเป็นส่วนใหญ่ในหมู่บ้านกุบแดง ประมาณ 90%
2. ขายที่ดินและนำเงินฝากธนาคารกินดอกเบี้ย ซึ่งอัตราดอกเบี้ยในระแวกเวลานั้น ประมาณ พ.ศ.2507 ธนาคารจะให้ดอกเบี้ยเงินฝากประจำประมาณ ร้อยละ 7 ซึ่งพบบ้างในหมู่บ้านกุบแดงแต่มีจำนวนไม่มากนัก ซึ่งพบประมาณ 2-3%

3. ขายที่ดินบางส่วนและเก็บที่ดินบางส่วนไว้แล้ว นำเงินทำบุญ ถวายวัด เช่นกรณีของยายอัน ซึ่งขายที่ดินไปประมาณ 30 ไร่ ได้เงินมาประมาณ 7 ล้านบาท จึงนำเงินส่วนหนึ่งประมาณ 3 ล้านบาท ไปทำบุญถวายวัด

4. แบ่งขายที่ดินไปเรื่อย ๆ ในลักษณะของการดำรงชีวิตไปวัน ๆ ด้วยการขายที่ดินของตนเองเลี้ยงครอบครัวและเมื่อหมดก็เริ่มขายใหม่ เช่น กรณีของครอบครัวป่าโรย ลุงสาต น้ำสาย เป็นต้น

นอกจากนี้ยังเกิดอาชีพใหม่ขึ้นของชาวบ้านหลาย ๆ คนในหมู่บ้านกุดแดง เช่น ตาพัฒน์ คือ อาชีพนายหน้าขายที่ดิน โดยนายหน้าขายที่ดินจะได้ค่า "เดินที่" เป็นค่าบริการประมาณ 3-5% ของราคาที่ดินที่ซื้อขายกัน ดังนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ.2519 เป็นต้นมาการทำนาในหมู่บ้านกุดแดงได้สิ้นสุดลงโดยสิ้นเชิง

ผลกระทบและการปรับตัวจากความเปลี่ยนแปลงของกระบวนการขยายชุมชนไปสู่ชนเมือง

การขยายตัวอย่างไม่มีการชะลอของกรุงเทพมหานครมีผลกระทบและเกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบนิเวศน์ ของหมู่บ้านกุดแดง การตัดถนนก่อให้เกิดการปิดกั้นทางเดินของน้ำทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมขัง ระบายน้ำไม่ได้ รวมถึงการขาดแคลนน้ำ ซึ่งเป็นอุปสรรคที่สำคัญสำหรับการทำนา ผลกระทบจากการกลายเป็นชนเมือง (suburbanization) ที่ไม่ได้มีการวางแผนและควบคุมการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพทำให้มีการใช้ที่ดินผิดประเภท เนื่องจากการแบ่งที่ดินออกเป็นแปลงเล็กแปลงน้อยโดยไม่มีระบบโครงสร้างสาธารณูปโภคเพียงพอ การที่ที่ดินถือครองมีขนาดเล็กจึงมีการปลูกสร้างบ้านเรือนในที่แคบ ๆ มีชอกชอยหรือถนนแคบ ๆ เชื่อมกับถนนใหญ่เต็มไปด้วยที่ดินที่เจ้าของเคยทำนาแต่ปล่อยรกร้างไว้เพื่อรอการเก็งกำไร ระบบสาธารณูปโภคที่ยังกระจายเข้ามาไม่ทั่วทั้งพื้นที่ทั้งน้ำประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ รวมถึงถนนหนทางที่ยังไม่ได้มาตรฐานโดยเฉพาะ น้ำ ซึ่งใช้ในการอุปโภคบริโภค เมื่อมีผู้คนเข้ามาอาศัยกันอยู่หนาแน่นมากขึ้นทำให้มีการระบายน้ำเสียลงสู่ลำคลองซึ่งเคยเป็นแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภคที่สำคัญ แม้ชาวบ้านในหมู่บ้านกุดแดงจะมองว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าในอดีตโดยเฉพาะความสะดวกในการเดินทางออกนอกชุมชนตลอดจนบริการของรัฐ เช่น โรง

เรียน โรงพยาบาล ซึ่งดีขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ปรากฏการณ์บางอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน เช่น ความปลอดภัยในชุมชนเริ่มจะลดน้อยลง เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล ซึ่งดีขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ปรากฏการณ์บางอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน เช่น ความปลอดภัยในชุมชนเริ่มจะลดน้อยลง เช่น การลักขโมยซึ่งในอดีตไม่เคยมีชุมชนมาก่อน ทำให้ชาวบ้านบางคนซึ่งเป็นคนเก่าคนแก่ที่เกิดและเติบโตที่นี่ซึ่งเคยเป็นชาวนามาก่อน อุดหนุนระลึกถึงความทรงจำในอดีตของหมู่บ้านที่เคยมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ๆ ง่าย ๆ และมีภูมิทัศน์ในลักษณะที่พึงพิงธรรมชาติซึ่งปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปเสียแล้ว

การเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านถูกแดงไม่ได้เกิดขึ้นในทันทีทันใด ถนนรามอินทราได้ทำให้ลำคลองซึ่งเคยเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญสิ้นสุดบทบาทลง ถนนซอยที่ตัดเข้าไปทำให้ชาวบ้านหมู่บ้านถูกแดง ไม่ต้องเดินลัดเลาะผ่านคันทนาออกมาสู่ถนนใหญ่อีกแล้ว ไฟฟ้าที่เริ่มเข้าสู่หมู่บ้านใน พ.ศ.2526 นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่หมู่บ้าน จากการใช้ตะเกียงเพื่อแสงสว่างยามค่ำคืน ชาวบ้านเริ่มมีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ผู้สูงอายุซึ่งเคยเป็น "อดีตชาวนา" มีสถานะกลายเป็น "คนเลี้ยงเด็ก" และ "คนเฝ้าบ้าน" ของคนรุ่นหนุ่มสาวที่เข้าไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมชีวิตประจำวันที่ไม่ได้อยู่กับนาเหมือนคนรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย อีกต่อไป พื้นที่ทางสังคมจึงเปลี่ยนแปลงไปจากห้องนามาเป็นร้านค้าหรือสถานที่ทำงานในโรงงาน คนรุ่นปัจจุบันที่เกิดและเติบโตในหมู่บ้านถูกแดงที่มีอายุไม่เกิน 25 ปี การ "ทำนา" จะกลายเป็นเรื่องเล่าขานของปู่ย่าตายาย การศึกษาและโลกทัศน์ที่ได้รับจากสถาบันการศึกษา เช่น โรงเรียน และข้อมูลข่าวสารจากสื่อสารมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์ ทำให้เด็กและคนหนุ่มสาวมีแบบแผนชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากคนในรุ่นพ่อแม่และแม่

แบบแผนชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ผู้ที่เป็อดีตชาวนาต้องปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม พื้นที่ดินที่เคยเป็นลานบ้านซึ่งเคยเป็นพื้นที่ทางสังคมในการทำนา "กิจกรรม" ที่เกี่ยวข้องกับการทำงานร่วมกันและการพบปะสนทนา ถูกถอมอยู่ให้สูงอยู่ในระดับเดียวกับพื้นถนน และในบางรายได้ปลูกสร้างบ้านขึ้นใหม่ทับลงไปซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงไปจากแบบแผนเดิมในอดีตที่มีการปลูกบ้านขึ้นใหม่จะไม่กระทำในลักษณะดังกล่าว แต่มักจะปลูกออกไปทางด้านข้างของบ้านพ่อแม่ ในลักษณะที่ขยายไปตามแนวลำคลองและปลูกหัวหน้าเข้าหาแนวคลอง ครอบครัวในปัจจุบันได้ถูกถอมเพื่อใช้เป็นทีปลูกสร้างบ้านของลูกหลาน

คลองที่เคยใช้เป็นเส้นทางคมนาคมอยู่ในลักษณะที่ดินเงินกลายเป็นลำรางสาธารณะที่เต็มไปด้วยผักตบชวาและใช้เป็นที่ระบายน้ำเสียจากบ้านเรือนและโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียง จนไม่สามารถใช้บริดจ์โคกได้อีกต่อไป นอกจากจะใช้เพื่อประโยชน์ในการรดน้ำต้นไม้เท่านั้น จนกระทั่งชาวบ้านต้องร่วมกันทำเรื่องขอน้ำประปาเสนอต่อทางราชการเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคทดแทนการใช้น้ำจากลำคลอง ใน พ.ศ.2538 ดังนั้นสะพานทำน้ำบริเวณหน้าบ้านจึงได้ถูกรื้อทิ้งพร้อม ๆ กับที่บางบ้านใช้เครื่องสูบน้ำต่อจากคูเข้มายังห้องน้ำในบ้าน ความสัมพันธ์กับญาติและเพื่อนบ้านจะแตกต่างไปจากเดิม เมื่อคนในชุมชนและในครอบครัว โดยเฉพาะหนุ่มสาวหันไปทำงานนอกหมู่บ้าน โอกาสที่จะพบกันก็น้อยลง ความเป็นเพื่อนบ้านมีระยะเวลาสั้นลงเนื่องจากเมื่อยังทำนาอยู่ในช่วง 1 ปี ชาวนาแต่ละคนจะมีโอกาสพบปะกันถึง 9-10 เดือน แต่หลังจากเลิกทำนา โอกาสจะพบกันก็น้อยลงหรือไม่มีเลย และเป็นความสัมพันธ์ระยะสั้น ๆ ซึ่งมีการพึ่งพาเหมือนในอดีตน้อยลง

ชาวนาที่เคยเช่านาทำเมื่อสภาพการใช้พื้นที่ดินเปลี่ยนแปลงไปก็หมดโอกาสที่จะได้เช่าที่นาทำกินเลี้ยงชีพต่อไป เนื่องจากผู้ที่เคยเป็นเจ้าของที่นาเดิม ซึ่งมีทั้งที่ชาวนามีที่นาของตนและเป็นเจ้าของที่นาซึ่งมีที่นาให้ผู้อื่นเช่าทำกินซึ่งมักเป็นคนที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ เนื่องจากในอดีตนั้นบางปีอาจเกิดภาวะวิกฤตการณ์ เช่น ฝนทิ้งช่วง ทำให้ข้าวตายแล้งหรือน้ำท่วมจนกระทั่งน้ำล้นทำให้ชาวบ้านประสบภาวะขาดทุนมีหนี้สินทำให้ต้องไปกู้เงินจากนายทุนเงินกู้นอกหมู่บ้านซึ่งมักจะเป็นพ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับซื้อข้าวที่อยู่แถวบางบัว หรือตลาดบางเขน เช่น ป้าเล็ก แป๊ะกวง ที่นอกจากจะปล่อยเงินกู้แล้วยังมีนาให้เช่าอีกด้วย เพราะว่าการกู้เงินในหมู่บ้านมีวงเงินไม่สูงนักส่วนใหญ่ไม่เกิน 1,000 บาท และระยะเวลาการให้กู้ก็น้อยเพราะกำลังการให้กู้ต่ำ ทำให้ชาวนามงคนที่ไม่มีการกำลังจะได้ถอนต้องสูญเสียที่ดินจากการขายฝากไป หรือในบางขณะชาวนาอาจจะขายนาเพื่อนำไปใช้จ่ายในเรื่องอื่น ๆ เช่น การบวชลูกหลานจึงต้องเอาที่ดินไปขายฝากหรือแบ่งขายที่ดินของตนโดยผู้ที่เป็นเจ้าของที่นาที่ไม่ใช่ชาวนานั้นจะได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจมาก จากขยายตัวของเมืองเพราะราคาที่ดินซึ่งเขยิบสูงขึ้นอย่างรวดเร็วกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากการจัดสรรขายแก่ผู้ประกอบการที่อยู่อาศัย หรือขายเป็นแปลงใหญ่ ๆ ให้กับผู้ประกอบการอุตสาหกรรม ในขณะที่ผู้วิจัยกำลังทำการศึกษายู่พบว่า มีชาวนาที่เคยเช่านาบางรายยังคงมีอาชีพทำนาอยู่ โดยได้

ไปเช่าที่ดินทำนาในบริเวณพื้นที่ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านกูปแดงแถว ๆ แขวงออเงินที่ชาวบ้านเรียกว่า "ไอเป็ง" เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบันที่ทำให้ธุรกิจเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดินชลดตัว ทำให้ผู้ที่มีที่ดินที่ทิ้งไว้รกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมากจึงได้ให้เช่าทำประโยชน์ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็น การทำการเกษตรในลักษณะที่เป็นการเพาะปลูกพืชที่มีอายุการเก็บเกี่ยวระยะสั้น เช่น การปลูกข้าว หรือการทำนาหญ้า เป็นต้น ซึ่งดีกว่าที่จะทิ้งที่ดินไว้เปล่า ๆ โดยไม่เกิดประโยชน์ ดังกรณีของป้ามี

ป้ามี

ป้ามีปัจจุบันอายุ 62 ปี พ่อแม่เป็นชาวนาที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองจึงต้องทำงานเป็นแรงงานรับจ้างในนา เนื่องจากพ่อของป้าชอบเล่นการพนันจึงนำที่ดินไปขายฝากไว้และไม่สามารถหาเงินมาใช้หนี้ได้จึงกลายเป็นชาวนาไร้ที่ดินไป ป้ามีพี่น้องทั้งหมด 5 คน ป้าเป็นคนที่ 3 เรียนจบเพียงชั้น ป.4 พี่น้องของป้าเป็นชาวนาที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองและรับจ้างทำนาทั้งสิ้น ต่อมาป้าได้แต่งงานกับสามีซึ่งเป็นคนแถวออเงินซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก และได้ย้ายเข้ามาในหมู่บ้านมาช่วยป้ารับจ้างทำนา โดยมีลูกด้วยกัน 5 คน ในช่วงว่างฤดูการทำนาทั้งสองจะช่วยกันหาปลาและกบ โดยป้าเป็นคนนำเอาไปขาย ซึ่งสามารถเลี้ยงตัวได้และสามารถสะสมเงินจนซื้อที่ดินเป็นของตนเองได้ ประมาณ 2 งาน (200 ตารางวา) เพื่อปลูกบ้าน แต่ต่อมาเมื่อการทำนาค่อย ๆ ลดน้อยลงป้าและสามีจึงเปลี่ยนไปทำงานเป็นกรรมกรก่อสร้างในโครงการก่อสร้างหมู่บ้านจัดสรรหลายแห่งที่เกิดขึ้นในบริเวณนั้น ป้าบอกว่า แม้จะไม่มีความเสี่ยงในด้านรายได้แต่เมื่ออายุมากเข้าก็ค่อนข้างอันตรายเวลาที่ต้องขึ้นไปนั่งทำงานบนนั่งร้านก่อสร้างสูง ๆ ขณะนี้ลูก ๆ ของป้าเติบโตและแยกออกไปมีครอบครัวจนหมดแล้ว ประกอบกับการชบเซาของเศรษฐกิจทำให้มีการชลดตัวในธุรกิจก่อสร้างทำให้ป้าและสามีมีงานทำน้อยลง ป้าจึงตัดสินใจไปขอเช่าที่ดินจากญาติ ๆ ของสามีที่แถว ๆ ออเงินซึ่งทิ้งไว้เฉย ๆ ไม่ได้ทำประโยชน์อะไรเพื่อทำนา ปัจจุบันป้าและสามีเช่าที่ดินทำนาประมาณ 20 ไร่ โดยตอนเช้าป้าและสามีจะขี่รถจักรยานยนต์เก่า ๆ ออกจากหมู่บ้านเพื่อเดินทางไปทำนาที่ออเงินซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านกูปแดงประมาณ 7 กิโลเมตร ซึ่งในช่วงปีที่ผ่านมาป้ามีรายได้จากการทำนาดีพอสมควรเนื่องจากเป็นปีที่ข้าวมีราคาดี ป้าบอกว่า คงจะไม่กลับไปทำงานเป็นกรรมกรก่อสร้างอีกแล้ว แต่คงอาจจะทำนาที่นี้ต่อไปจนกว่าเจ้าของนาจะไม่ให้เช่าอีกต่อไป

ครอบครัวอดีตชาวบางราย เช่น ผู้ใหญ่สง่า ก็หันมาซื้อปลุกบ้านให้เช่าในที่ดินของตนเองบริเวณใกล้ซอยที่ตัดเข้าไปจากถนนใหญ่หรือแบ่งขายเป็นแปลงเล็ก ๆ แปลงละ 30-60 ตารางวา ผู้ซื้อส่วนใหญ่เป็นผู้มีรายได้น้อย บ้านเรือนที่ปลุกจึงอยู่ในสภาพที่ต่ำกว่ามาตรฐาน เพราะผู้ขายไม่ได้จัดให้มีสาธารณูปโภคแต่อย่างใด การสร้างที่อยู่อาศัยก็เป็นไปตามกำลังทรัพย์การสร้างส่วนใหญ่ไม่มีแบบแผนและไม่ถูกสุขลักษณะ เช่น สร้างในท้องนาที่ไม่มีการปรับที่ดินก่อนทำให้บริเวณบ้านมีสภาพน้ำท่วมขัง เพราะปราศจากการทำท่อระบายน้ำ จึงทำให้เกิดสภาพ "สลัม" ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "บ้านแดง" เนื่องจากหลังคาบ้านเกือบทุกหลังจะมุงด้วยกระเบื้องคอนกรีตสีแดง ซึ่งโดยมากผู้ซื้อจะเป็นครอบครัวของอดีตชาวนาที่ไม่มีมรดกหรือเป็นชาวนาที่เกษียณมาทำกินเลี้ยงชีพ ดังนั้นสภาพความเป็นอยู่ในหมู่บ้านแดงปัจจุบันจึงมีความแตกต่างกันไปตามฐานะ สำหรับผู้ที่เคยเป็นชาวนามาก่อนและอาศัยอยู่ที่นี้มาตั้งแต่ดั้งเดิมจะมีฐานะยากจนอย่างเดียวก็หาไม่ เพราะมีชาวนาบางคนที่เป็นเจ้าของที่นำดังเช่นกรณีผู้ใหญ่สง่าก็ได้เปลี่ยนสภาพจากคนหาเช้ากินค่ำมาเป็นคนร่ำรวย

แต่ผู้วิจัยก็พบว่า ในหมู่บ้านแดงมีหลายครอบครัว ซึ่งเป็นอดีตชาวนาแต่ปัจจุบันอยู่ในลักษณะที่ไม่มีอาชีพทั้งครอบครัว โดยเดิมเคยมีอาชีพทำนาแต่ปัจจุบันไม่ทำนาอีกต่อไปและไม่อาชีพใหม่ทดแทน เนื่องจากไม่มีการศึกษาสูงเพียงพอหรือไม่มีความรู้ที่สามารถจะนำไปประกอบอาชีพอื่น ๆ จึงดำรงชีวิตอยู่ไปวัน ๆ ด้วยการขายที่ดินของตนเองเลี้ยงครอบครัว เมื่อหมดก็ขายใหม่ ไม่มีการทดอาชีพอื่น แต่พยายามสร้างบ้านของตนเองให้ทันสมัยทัดเทียมกับเพื่อนบ้านที่ย้ายมาอยู่ใหม่ เช่น การสร้างที่อยู่อาศัยแบบสมัยใหม่มีอุปกรณ์เครื่องใช้ทันสมัยครบครัน ดังเช่นกรณีของ ป้าโรย

ป้าโรย

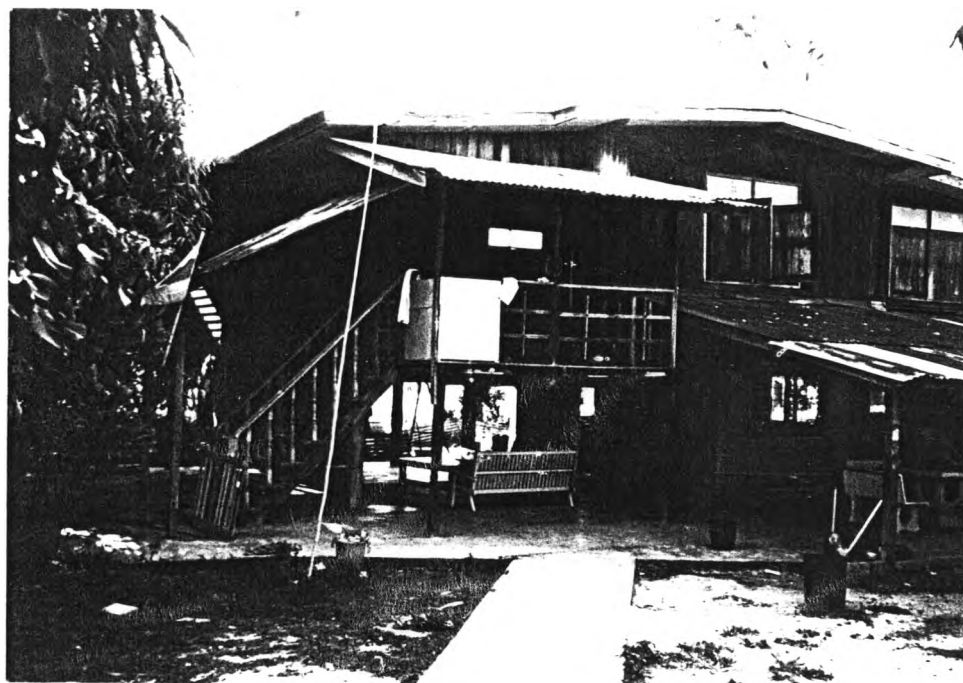
ป้าโรยปัจจุบันมีอายุ 67 ปี พ่อของป้าโรยเป็นคนที่มีเชื้อสายเขมรจากจังหวัดสุรินทร์ได้หลบหนีคดีอาญาฐานฆ่าคนตายเข้ามาทำงานรับจ้างเป็นลูกจ้างทำนาและแต่งงานกับแม่ของป้าโรย ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้าน ป้าโรยมีพี่น้องทั้งหมด 4 คน ปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 2 คน รวมทั้งป้าโรยด้วย ป้าโรยเป็นคนไม่รู้หนังสือเพราะตอนเด็ก ๆ เคยไปโรงเรียนได้เพียง 2-3 เดือนแล้วไม่สบายต้องมา

รักษาตัวอยู่เกือบปี หลังจากหายแล้วก็ไม่ได้กลับไปเรียนอีก ป้าโรยแต่งงานตอนอายุ 18 ปี กับสามี ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน ตอนแยกครอบครัว ป้าโรยได้รับมรดกซึ่งพ่อแม่ยกให้จำนวน 15 ไร่ ขณะที่สามีของป้าเป็นลูกชาวนารับจ้างไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ป้าโรยและสามีมีลูกด้วยกัน 2 คน เป็นชายทั้งคู่ ต่อมาสามีของป้าได้ตายลงตอนลูกชายคนเล็กอายุ 8 ขวบ ทำให้ขาดกำลังสำคัญในการทำนา จึงต้องจ้างญาติ ๆ บางคนของสามีซึ่งเป็นชาวนารับจ้างมาช่วยทำนาเพราะขณะนั้นลูก ๆ ก็ยังเล็กอยู่ ใน พ.ศ.2517 ลูกชายคนโตของป้าซึ่งถูกเกณฑ์ทหารได้เสียชีวิตจากการสู้รบที่ชายแดน และในชั่ววาว ๆ ปีเดียวกันนั่นเอง ดาพัฒนา ซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านและยังมีอาชีพเป็นนายหน้าขายที่ดิน อีกด้วย ได้รับการติดต่อจากนักธุรกิจผู้ทำธุรกิจเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดินผู้หนึ่งให้เข้ามาทาบทามขอซื้อที่ดินของป้าในราคาไร่ละ 80,000 บาท เนื่องจากราคาข้าวในปีนั้นไม่ดีนัก นอกเหนือจากการที่ค่าจ้างแรงงานได้สูงขึ้นและยังหาลูกจ้างทำนาได้ยาก จนการทำนานั้นป้ามีความรู้สึกไม่คุ้มกับการลงทุน ป้าจึงตัดสินใจขายนาไป 5 ไร่ ได้เงินมา 400,000 บาท ซึ่งป้าได้นำเงินจำนวนนี้มาสร้างบ้านขึ้นใหม่เป็นบ้านครึ่งตึกครึ่งไม้และซื้อเฟอร์นิเจอร์ตกแต่งบ้านตลอดจนเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ อย่างพร้อมมูล ลูกชายคนเล็กของป้าจบการศึกษาเพียงแค่ชั้น ป.4 เนื่องจากเมื่อเล็ก ๆ นิศัยเกรไม่ชอบเรียนหนังสือจึงไม่เรียนต่อแต่ออกมาช่วยทำนาลูกชายของป้าแต่งงานแล้วกับลูกสะใภ้ ซึ่งเป็นคนโคราชที่ไปพบกับขณะที่เขาไปเป็นทหารเกณฑ์ลูกชายและลูกสะใภ้พร้อมทั้ง 2 คน อาศัยอยู่กับป้า เนื่องจากลูกชายและลูกสะใภ้ของป้ามีความรู้ที่น้อยทั้งคู่จึงไม่ได้ทำงานอะไรเป็นชิ้นเป็นอัน ภาระรับผิดชอบทั้งหมดในบ้านจึงตกอยู่กับป้าซึ่งมาจากเงินที่สะสมไว้จากการขายที่ดิน ในบางขณะเมื่อป้ามีความจำเป็นป้าก็จะขายที่ดินซึ่งยังเหลืออยู่แต่ไม่ได้แบ่งขายเป็นแปลงใหญ่ ๆ แบบเมื่อก่อน แต่จะแบ่งขายเป็นคราว ๆ ไปครั้งละ 1-2 งาน (100-200 ตารางวา) โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2534-2535 ซึ่งเป็นยุคทองของราคาที่ดินเนื่องจากที่ดินของป้าอยู่ติดกับถนนทางเข้าออกของหมู่บ้าน การขายที่ดินในแต่ละครั้งทำให้ป้ามีอุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวกในบ้านเพิ่มขึ้น เช่น โทรทัศน์ เครื่องเล่นวีดีโอเทป เครื่องซักผ้า เครื่องกรองน้ำ เพื่อไม่ให้เป็นการน้อยหน้าเพื่อนบ้านที่มี ป้าให้เหตุผลที่ไม่ได้ประกอบอาชีพอื่นก็เพราะว่า ป้าไม่มีความรู้พอที่จะไปทำอาชีพอื่น นอกจากจะเป็นงานที่ต้องใช้แรงงานและป้าเองก็มีอายุมากแล้วไม่ค่อยมีคนที่ยากจะจ้าง ปัจจุบันยังเหลือที่

ดินอยู่อีกประมาณ 3 ไร่ ซึ่งเป็นที่ดินรกร้างว่างเปล่าและยังคงเหลืออยู่มาจนถึงปัจจุบันซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจซบเซาทำให้ไม่มีคนสนใจที่จะซื้อแม้ป่าเองก็อยากที่จะขายอยู่เหมือนกัน

ตารางที่ 3 อาชีพหลักของหัวหน้าครอบครัวซึ่งเป็นครอบครัวที่เคยมีอาชีพเป็นชวานามาก่อน
และอาศัยอยู่ในหมู่บ้านกูปแดงมาแต่เดิม หลัง พ.ศ.2517

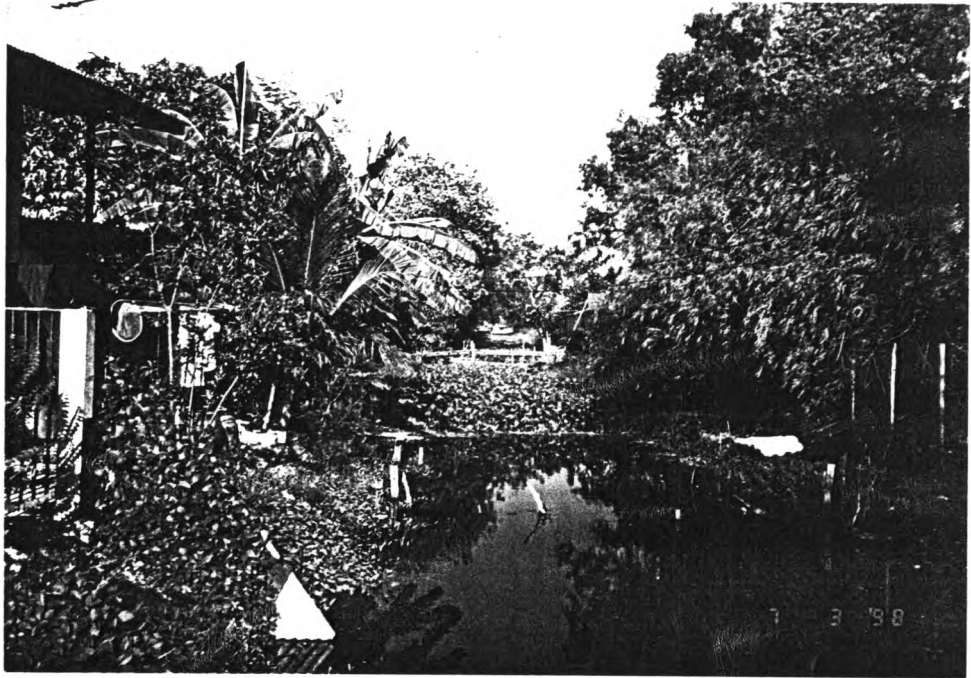
	N จำนวนครอบครัว	จำนวน	เปอร์เซ็นต์
รับราชการ	30	2	0.6
ทำงานรัฐวิสาหกิจ	30	1	0.3
ค้าขาย	30	3	0.9
รับจ้างทั่วไป	30	5	1.5
ทำงานบริษัท	30	3	0.9
ทำงานก่อสร้าง	30	4	1.2
ทำงานโรงงาน	30	5	1.5
อยู่บ้านเฉย ๆ	30	3	0.9
ว่างงานและสูงอายุ	30	4	1.2

ภาพที่ 11 ลักษณะของบ้านเรือนในปัจจุบันของผู้ที่เคยเป็นชาวนามาก่อนและอาศัยอยู่ในพื้นที่
มาตั้งแต่ดั้งเดิม

ภาพที่ 12 สภาพพื้นที่บางส่วนในปัจจุบันของหมู่บ้านคูบแดงที่ถูกทิ้งให้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า

ภาพที่ 13 คลองกะเจดในปัจจุบันที่กลายเป็นลำรางสาธารณะ

การเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านถูกแดงจากชุมชนชานามาเป็นชุมชนชานเมืองจากการขยายตัวของเมืองของกรุงเทพมหานคร แม้จะส่งผลกระทบต่อระบบวิถีการผลิตของหมู่บ้านคือ การทำนาต้องสิ้นสุดลงใน พ.ศ.2517 แม้ว่าสังคมชาวนาจะสูญหายไป แต่ชาวนายังมีความผูกพันกับสถานที่เกิด ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ความผูกพันนี้ยังคงดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงซึ่งอาจพิจารณาได้จากความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านในหมู่บ้านถูกแดงในปัจจุบัน ในแง่มุมของการแลกเปลี่ยนทั้งในเชิงเศรษฐกิจและเชิงสังคมที่ชาวบ้านแลกเปลี่ยนจัดสรรกัน ในส่วนที่เป็นการแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจนั้นจะหาพิจารณาจากพฤติกรรมของชาวบ้านซึ่งมีอยู่ 2 แบบ คือ การแลกเปลี่ยนแบบมีอำนาจเท่าเทียมกันและแบบมีอำนาจต่อรองไม่เท่าเทียมกัน ส่วนในการแลกเปลี่ยนเชิงสังคม นั้นจะพิจารณาจากการจัดสรรผลประโยชน์ทั้งที่เป็น extrinsic reward และ intrinsic reward

พื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านภายหลังการเปลี่ยนแปลงไปเป็นชุมชนชานเมือง

ในหมู่บ้านถูกแดงปัจจุบันมีความหลากหลายของคนทั้งแหล่งที่มา พื้นเพ และสภาพความเป็นอยู่ของคนที่อยู่อาศัยตั้งแต่ดั้งเดิมและคนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ ความรู้สึกเป็นชุมชนเดียวกัน (sense of community) ของชาวบ้านจะปรากฏให้เห็นเด่นชัด โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ที่เคยเป็นชาวนามาก่อนและอาศัยอยู่มาแต่ดั้งเดิม ซึ่งชาวบ้านยังยึดความสัมพันธ์เดิมในกลุ่มเป็นสำคัญอันเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะของความเป็นเครือญาติและเพื่อนบ้านในละแวกเดียวกัน ชาวบ้านทุกคนจะรู้และจำได้ว่าใครเป็นลูกเต้าเหล่าใคร แม้ว่าในปัจจุบันเครือข่ายทางสังคมดังกล่าวจะมีลักษณะที่ค่อนข้างหลวม (loose-knit) ก็ตาม หรือเป็นเครือข่ายทางสังคมที่มีความหนาแน่น (density) น้อย ในแง่ของกิจกรรมของส่วนรวมเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ของสมาชิกเหมือนในอดีตที่ผ่านมา ความสัมพันธ์ของชาวบ้านในหมู่บ้านถูกแดงมีความหลากหลายทั้งความสัมพันธ์กับคนภายในและภายนอกชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของพฤติกรรมในรูปแบบของการจัดสรรผลประโยชน์ หมู่บ้านถูกแดงจึงมีลักษณะเป็นชุมชนเปิดที่มีการเคลื่อนไหว (dynamic) อยู่ตลอดเวลา ความสัมพันธ์ดังกล่าวนำไปสู่การจัดระเบียบสังคมของชุมชน ซึ่งอาจแบ่งความสัมพันธ์โดยรูปแบบของการจัดสรรผลประโยชน์ในแง่ของการแลกเปลี่ยน ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 การแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจ (economic exchange) ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนที่มีการระบุค่าของสิ่งตอบแทนและเงื่อนไขในการตอบแทนไว้ชัดเจน พันธะในการแลกเปลี่ยนจึงดำเนินไปตามสัญญาที่มีการเจรจาตกลงไว้และการแลกเปลี่ยนเชิงสังคม (social exchange) ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนประโยชน์โดยไม่มีการระบุค่าและเงื่อนไขตอบแทนตายตัว การตอบแทนจะไม่จำกัดรูปแบบและระยะเวลา พันธะในการแลกเปลี่ยนจะดำเนินไปตามข้อผูกมัดที่เกิดจากพันธะทางสังคมที่มีต่อกัน

การแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจ พฤติกรรมที่จัดว่าเป็นการแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจที่พบในหมู่บ้านกูบแดงมีอยู่ 2 แบบใหญ่ ๆ คือ

(1) การแลกเปลี่ยนมีอำนาจต่อรองเท่าเทียมกัน

การแลกเปลี่ยนแบบนี้ มักเกี่ยวพันในด้านแรงงานหรือบริการในกรณีที่บุคคลมีกิจกรรมส่วนตัวหรือไม่อาจกระทำสำเร็จตามลำพัง เช่น การถมที่ดิน การขุดบ่อ การปลูกสร้าง ซึ่งต้องอาศัยความช่วยเหลือจากชาวบ้านคนอื่นที่มีความชำนาญในงานนั้น โดยผู้ขอความช่วยเหลือต้องตอบแทนผู้ให้ความช่วยเหลือในรูปแบบและปริมาณที่ผู้ให้ความช่วยเหลือพอใจซึ่งอาจมีการตกลงกันตามที่เห็นสมควร ชนิดของสิ่งที่ใช้ในการตอบแทนมีลักษณะดังนี้

(1.1) ตอบแทนด้วยสิ่งของ อาทิ อาหาร ซึ่งมักเป็นการตอบแทนช่วยเหลือในการเข้ามาช่วยแรงงานในงานพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การช่วยทำอาหารเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน ซึ่งเจ้าของงานมักจะแบ่งอาหารที่เหลือจากการเลี้ยงแขกในงานใส่ภาชนะ เช่น ปิ่นโต แบ่งแจกจ่าย ให้ผู้มาช่วยงานนำกลับไปรับประทานที่บ้าน

(1.2) ตอบแทนด้วยเงิน มักเป็นงานบางอย่างที่บุคคลไม่มีเวลาทำด้วยตนเอง เช่น การฝากให้ช่วยเลี้ยงดูลูกที่ยังเล็กอยู่โดยให้ค่าตอบแทนเป็นเงิน

(1.3) ตอบแทนด้วยเงินและสิ่งของ มักเป็นงาน เช่น ปลูกบ้าน โดยค่าแรงที่จ้างทำงานอาจน้อยกว่าที่จ้างกันตามปกติ แต่เนื่องจากการตกลงกันในการขอแรงช่วยเหลือมักจะช่วยเหลือกันในฐานะเป็นเพื่อนบ้านรู้จักกันหรือเป็นเครือญาติ ซึ่งมีลักษณะที่เหมือนกับการจ้างงานทั่วไปอัน

แตกต่างกันไปจากในอดีต ซึ่งเป็นลักษณะของการ "ขอแรง" โดยเจ้าของบ้านจะเป็นผู้เลี้ยงสุราอาหาร หลังเลิกงานในตอนเย็น

ลักษณะของการแลกเปลี่ยนแบบนี้จะอยู่ในการแลกเปลี่ยนที่คู่แลกเปลี่ยนทั้งสองฝ่ายมีอำนาจต่อรองกันและกันในการกำหนดเงื่อนไขและส่งตอบแทนในการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมกัน หากเงื่อนไขในการแลกเปลี่ยนที่พอใจของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งผู้ไม่พอใจสามารถล้มเลิกการแลกเปลี่ยนได้

(2) การแลกเปลี่ยนแบบมีอำนาจต่อรองไม่เท่าเทียมกัน

ในการแลกเปลี่ยนนี้แม้ว่าคุณแลกเปลี่ยนจะได้รับผลประโยชน์ทั้งสองฝ่ายแต่จะมีฝ่ายหนึ่งซึ่งมีอำนาจในการกำหนดเงื่อนไขในการแลกเปลี่ยนมากกว่า การที่บุคคลต้องยอมการแลกเปลี่ยนไม่เท่าเทียมกันก็เนื่องจากสถานภาพทางเศรษฐกิจในด้านรายได้ บุคคลจึงต้องยอมรับการแลกเปลี่ยนในลักษณะดังกล่าวเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรที่จำเป็น ลักษณะของการแลกเปลี่ยนดังกล่าวได้แก่

(2.1) การกู้เงิน เมื่อชาวบ้านมีความต้องการใช้เงินในเวลาเดี๋ยวนั้นหรือจำเป็น เช่น เมื่อคนในครอบครัวเกิดเจ็บป่วย หรือต้องการบวชลูกหลาน ทางเลือกหนึ่งก็คือการขอกู้เงินจากผู้ให้กู้ซึ่งมีทั้งที่เป็นชาวบ้านบางรายในหมู่บ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีและบุคคลภายนอกชุมชนที่มีเครือข่ายอยู่ในชุมชน โดยปกติจะคิดอัตราดอกเบี้ยประมาณร้อยละ 20 ขึ้นไปดังนั้นการที่ผู้กู้ต้องเสียดอกเบี้ยให้แก่ผู้ให้กู้จึงทำให้ทั้งสองฝ่ายมีความรู้สึกไม่มีบุญคุณติดค้างต่อกัน

(2.2) การซื้อของเงินเชื่อ ชาวบ้านบางรายมีฐานะไม่สู้ดีนักสามารถที่จะอาศัยระบบเงินเชื่อซื้อของอุปโภคบริโภคจากร้านค้าบางร้านในชุมชนจนกระทั่งเงินเดือนออกจึงจะนำมาใช้ที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการซื้อกันเป็นประจำและมีวงเงินไม่มากนัก การซื้อของเงินเชื่อเกิดจากการที่ทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์ทางสังคมกันอย่างใกล้ชิด ที่พิจารณาจากความสามารถในการชำระเงินและความซื่อสัตย์ต่อกัน ความสัมพันธ์นี้แม้ทั้งคู่จะมีความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนบ้านใกล้ชิดยิ่งแต่ก็ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์ที่มีลักษณะส่วนตัวแต่ขึ้นอยู่กับพื้นฐานของสัญญามากกว่าที่จะเป็น

พันธะข้อผูกพันทางสังคมที่มีต่อกัน เมื่อใดก็ตามที่การบิดพลิ้วเกิดขึ้นความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ต้องสิ้นสุดลงแม้จะเป็นเพื่อนบ้านที่ติดต่อกันก็ตาม และการที่สินค้าถูกบวกด้วยราคาที่สูงกว่าการซื้อเงินสดค่านั้นผู้ซื้อจึงถือว่าเจ้าของร้านเอากำไรอยู่แล้วจึงไม่มีพันธะที่เป็นบุญคุณต่อกัน

ลักษณะที่ 2 การแลกเปลี่ยนเชิงสังคม

เป็นการจัดสรรผลประโยชน์โดยการแลกเปลี่ยนกันที่มีทั้งที่เป็น extrinsic reward ได้แก่ การยืมข้าวของเครื่องใช้ (good) หรือบริการต่าง ๆ (service) และประโยชน์ที่เป็น intrinsic reward เช่น การปรับทุกข์ระบายปัญหาซึ่งกันและกัน ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ ๆ กันมักจะมีการช่วยเหลือกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ในการยืมข้าวของเครื่องใช้กัน หรือบริการเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ฝากดูแลบ้าน หรือลูกเล็ก ๆ เวลาตนเองไม่อยู่ ดังกรณีต่อไปนี้

นางหวานซึ่งมีบ้านอยู่ตรงข้ามกับนางพิม ขณะที่นางหวานกับสามีไปทำงานนั้น นางพิมจะช่วยดูแลบ้านให้และยังช่วยดูแลลูก ๆ ของนางหวานขณะที่กลับจากโรงเรียนตอนที่นางหวานและสามียังไม่เลิกงานกลับบ้าน นางหวานจึงมักตอบแทนนางพิมด้วยอาหาร ขนม ผลไม้ ที่เธอและสามีซื้อมาฝากเวลาไปต่างจังหวัด เพื่อเป็นการขอบคุณที่ช่วยดูแลบ้านและลูก ๆ เวลาที่ตนไม่อยู่บ้าน และเมื่อนางหวานคืนงานกลับก็มักจะมีขนมหรืออาหารตอบแทนกลับคืนไปด้วยเสมอ

ลักษณะเครือข่ายทางสังคมส่วนบุคคลของชาวบ้าน

การจัดสรรประโยชน์เหล่านี้เกิดขึ้นในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน โดยผ่านความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งอาจพิจารณาในแง่ของบทบาทที่บุคคลปฏิบัติต่อกันในฐานะคู่ความสัมพันธ์ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ความสัมพันธ์ในระบบครอบครัวและเครือญาติกับความสัมพันธ์นอกครอบครัวและเครือญาติ

ประเภทที่ 1 ความสัมพันธ์ในครอบครัวและระบบเครือญาติ (kin relationship)

ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเป็นเสมือนกลไกพื้นฐานทางสังคมที่ผูกบุคคลเป็นกลุ่มเดียวกันจากเงื่อนไขของสายสัมพันธ์ทางชีวภาพ (biological factor) ที่เรียกว่า "ญาติร่วมสายโลหิต" (consanguineal kin) และกลุ่มเครือญาติอีกชุดหนึ่งซึ่งมีความสำคัญรองลงมาคือ ญาติที่เกิดจากองค์

ประกอบทางสังคม (social factor) หรือเงื่อนไขทางสังคม เช่น การแต่งงาน (conjugal kin) ซึ่งอาจก่อให้เกิดญาติขึ้นได้ในสองลักษณะ คือ ก่อนให้เกิดญาติร่วมสายโลหิตจากการกำเนิดบุตร และการแต่งงานยังก่อให้เกิดความเป็นญาติขึ้นระหว่างญาติพี่น้องของฝ่ายชายหรือฝ่ายสามีกับญาติพี่น้องของฝ่ายหญิงหรือฝ่ายภรรยา เดิมการแต่งงานในหมู่บ้านกูปแดง จะเป็นการแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิง อันเป็นการช่วยเหลือเกื้อหนุนคู่แต่งงานในช่วงระยะเวลาหลังแต่งงาน ทำให้ระบบเครือญาติดำรงอยู่จากการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น การช่วยงานเมื่อมีพิธีกรรมต่าง ๆ และการนับญาติของฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในชุมชนจากการช่วยเหลือด้านสังคมและแรงงานซึ่งจะหมุนเวียนกันไป แต่ปัจจุบันการช่วยเหลือนับวันจะน้อยลง คุณค่าของระบบเครือญาติเริ่มน้อยลง ซึ่งจะเห็นได้จากกรณีของความขัดแย้งในหมู่เครือญาติ ดังต่อไปนี้

นางแอมกับนางเป็งมีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกัน โดยแม่ของนางแอมเป็นพี่สาวแม่ของนางเป็ง นางเป็งและครอบครัวในอาศัยผ่านเข้าออกทางที่ดินของนางแอมเพื่อเข้าสู่บ้านของตนที่อยู่ลึกเข้าไปข้างใน และเป็นทางที่ครอบครัวของนางเป็งเคยใช้ผ่านเข้ามาออกมาตั้งแต่สมัยที่พ่อแม่ของนางแอมและนางเป็งยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งต่อมาที่ดินดังกล่าวได้ตกมาเป็นมรดกแก่นางแอมโดยนางแอมก็ให้นางเป็งและครอบครัวผ่านเข้าออกได้เป็นปกติเหมือนเดิม แต่ต่อมานางแอมและนางเป็งทะเลาะกันอย่างรุนแรง นางแอมจึงกั้นรั้วเปิดทางไม่ให้นางเป็งและครอบครัวผ่านเข้าออกอีกต่อไป ทำให้นางเป็งจำต้องไปขออาศัยผ่านทางเข้าออกยั้งที่ดินของคนอื่นซึ่งเป็นเพื่อนบ้านใกล้ชิดกันแต่ไม่ได้เกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกันแต่อย่างใด นับตั้งแต่นั้นมาทั้งสองครอบครัวไม่พูดกันและเลิกไปมาหาสู่กันทั้งยังมีกกระทบกระเทียบแตกกันกันอยู่เสมอๆ เมื่อเวลาต้องมาเจอหน้ากัน โดยบังเอิญ

จุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์แบบเครือญาติจะเริ่มจากครอบครัวซึ่งเป็นกลุ่มสังคมพื้นฐานที่สุดในวิถีประจำวันของชาวบ้านหมู่บ้านกูปแดงเราสามารถที่จะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในระบบเครือญาติที่นำไปสู่ความต้องการหรือการช่วยเหลือพึ่งพิงซึ่งกันและกันได้ โดยดูจากกลุ่มเครือญาติที่เล็กที่สุด คือ สมาชิกในครอบครัว ลักษณะความเป็นเครือญาติเป็นการสืบทอดความสัมพันธ์ทางสังคม (social reproduction) ที่ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทั้งให้และรับหรือมีชุดการตอบแทนซึ่งกันและกันด้วยความสมัครใจระหว่างคนสองคน บนพื้นฐานการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่หลายรูปแบบ เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงาน ทรัพย์สิน ฯลฯ การแลกเปลี่ยนตอบแทนเหล่านี้

แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของมนุษย์ในการพึ่งพาอาศัยกัน โดยความสัมพันธ์ภายในระบบเครือข่ายจะมีความสัมพันธ์ชุดหนึ่งแต่ละคนต้องปรับตัวเข้าหากันเพื่อผลประโยชน์ของตน ระบบเครือข่ายจึงเป็นการสร้างสายสัมพันธ์เพื่อแสดงหาทรัพยากรหรือผลประโยชน์เป็นของตนเองและปกป้องทรัพยากรของตนไม่ให้สูญไป ซึ่งอาจไม่ใช่ทรัพยากรที่เป็นรูปธรรม เช่น เงินทอง ข้าวของเครื่องใช้เสมอไป แต่อาจเป็นนามธรรม เช่น ความรัก ความปลอดภัยในชีวิต

ความสัมพันธ์ในครอบครัวและระบบเครือข่ายของชาวบ้านในหมู่บ้านกุดแดง แบ่งออกได้ดังนี้

- ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกต่างชั่วอายุกัน

ลักษณะพิเศษของครอบครัวในหมู่บ้านกุดแดง ก็คือ การเป็นครอบครัวขยาย มักจะพบในครอบครัวที่อาศัยอยู่มาตั้งแต่ดั้งเดิมและเป็นครอบครัวที่เคยมีอาชีพทำนามาก่อน ซึ่งยังคงมีความเกี่ยวพันกันในทางเศรษฐกิจ (economic ties) กันอยู่ อันมีการพึ่งพากันทางด้านข้าวของ (goods) และบริการ (service) ในลักษณะของการพึ่งพา (interdependence) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลี้ยงดูเด็กแทนพ่อแม่ที่ออกไปทำงานนอกบ้าน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทั้งในแง่ความอบอุ่นทางใจจากการได้อยู่ใกล้ชิดลูกหลาน จะเห็นได้ว่าการผูกพันพึ่งพาในสายสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่างชั่วอายุกันนั้นมีลักษณะของการแลกเปลี่ยนแบบ intrinsic Reward คือ ความรักและความอบอุ่นใจ แม้ว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีระดับที่ต่างกันของผู้อาวุโสและผู้ด้อยอาวุโส เช่น พ่อ แม่ ลูกตายายกับหลาน ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนในระดับที่อาจไม่เท่าเทียมกัน แต่ทั้งสองฝ่ายก็มีความเต็มใจและพึงพอใจกับการที่ฝ่ายหนึ่งมอบให้ดังกรณีของป้าโรย

ป้าโรย

ป้าโรยอายุ 67 ปี เลิกกับสามี มีลูกชาย 1 คน ลูกสาว 1 คน ป้าโรยเคยเป็นชาวนามาก่อน และอาศัยอยู่ที่หมู่บ้านกุดแดงมาตั้งแต่เกิด ปัจจุบันป้าโรยอาศัยอยู่กับน้องสาวคนเล็กคือ นางน้อยในบ้านนางน้อยได้รับเป็นมรดกจากบิดาที่เสียชีวิตไปแล้ว ส่วนลูกชายของป้าโรยนั้นได้แต่งงานและแยกครอบครัวออกไปปลูกบ้านในบริเวณเดียวกับบ้านของป้าโรยที่ป้าโรยยกให้เป็นมรดก ขณะที่ลูกสาวของป้าโรยได้ย้ายออกไปรับราชการต่างจังหวัด โดยครอบครัวของลูกชายป้าโรยยังคง

หุงอาหารร่วมกับบ้านของป้าโรยอยู่ นอกจากป้าโรยจะมีหน้าที่ในการดูแลหลานสาวเล็ก ๆ อีก 2 คน ที่เกิดจากลูกชายของตน รายได้เพียงทางเดียวที่ป้าโรยได้รับก็คือ เงินซึ่งลูกชายและลูกสาวทั้งสองคนให้ป้าใช้ทุกเดือนรวมกันประมาณเดือนละ 4,000 กว่าบาท แม้ว่างานที่ป้าโรยจะต้องรับผิดชอบดูแลจะเป็นงานที่ค่อนข้างหนักสำหรับคนในวัยเช่นป้าโรยก็ตาม ป้าโรยก็ดูเหมือนว่าจะมีความสุขแม้ว่าจะบ่นให้คนใกล้ชิดฟังเสมอๆ ว่า ไม่ค่อยมีเงิน แต่ป้าโรยกับบอกว่าคุณเข้าใจดีว่าทั้งลูกชายและลูกสาวของตนมีภาระรับผิดชอบที่ต้องใช้จ่ายแต่ละเดือนค่อนข้างมาก

- ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง

สมาชิกในครอบครัวที่ถือว่ามีความสำคัญก็คือ พี่น้อง ความเป็นพี่น้องเป็นข้อผูกพันในการปฏิบัติต่อกันที่ได้รับจากการร่วมบิดามารดาเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องเป็นเรื่องของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในเรื่องต่าง ๆ เช่น การยืมเงินทอง การช่วยเหลือลูก การพึ่งพาที่เห็นได้ชัด ได้แก่ การแบ่งปันทรัพยากรที่เป็นข่าวของเครื่องใช้โดยการช่วยเหลือทางการเงินในวงญาติที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกัน ดังกรณีของป้านวล

ป้านวล

ป้านวลอายุประมาณ 70 ปี หลังจากที่เกษียณอายุราชการจากการทำงานเป็นลูกจ้างประจำในหน่วยราชการแห่งหนึ่ง ภายหลังบ้านเดิมที่เคยอาศัยอยู่ถูกไล่ที่จึงคิดจะย้ายกลับมาอยู่ที่นี้ แต่เงินบำนาญที่ได้จากทางราชการไม่เพียงพอในการซื้อที่ดิน น้องสาวของป้านวลจึงอนุญาตให้มาปลูกบ้านขึ้นในที่ดินของตน บ้านของป้านวลประกอบด้วยครอบครัวของป้านวลและสามีกับครอบครัวของลูกสาวและลูกเขยอีก 2 ครอบครัว รวมอยู่ในบ้านหลังเดียวกัน ป้านวลเองต้องรับผิดชอบดูแลหลานชายเล็ก ๆ อีก 1 คน เวลาลูกสาวและลูกเขยออกไปทำงาน ยกเว้นแต่เรื่องอาหารที่ครอบครัวของลูกสาวและลูกเขยได้แยกครัวออกไปต่างหาก ลูกสาวและลูกเขยของป้านวลจะช่วยเรื่องรายจ่ายในครอบครัวเป็นเงินเดือนละ 2,000 บาท แต่ก็ไม่พอกับรายจ่ายในครอบครัวป้านวลจึงคิดขายถ้วยเต๋ยเพื่อหารายได้แต่ก็ไม่มียุทธผล แม้ว่าครอบครัวของป้านวลกับครอบครัวของน้องสาวจะอยู่ใกล้ชิดติดกันและช่วยเหลือกันเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ก็มีน้อยครั้งที่จะหยิบยืมเงินกันเพราะรู้ว่าต่างคนต่างไม่มีเงินมากนักจึงไม่อยากจะรบกวนกัน แต่มีน้องชายของป้านวลเพียงคนเดียวที่ยื่นเข้ามาช่วย

เพราะว่าฐานะที่ดีกว่าคนอื่น โดยยกค่าใช้จ่ายในการซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ ในการขายกล้วยเดี่ยวให้และให้เงินอีกจำนวนหนึ่งเป็นทุนรอนในการซื้อของมาขาย แต่กล้วยเดี่ยวก็ขายได้ไม่คืนักจนไม่มีทุนรอนพอที่จะขายอีกต่อไป ป่านวลรู้สึกเกรงใจน้องชายไม่กล้ารบกวนขอเงินมาเป็นทุนเพิ่มอีก ดังนั้นป่านวลจึงเลิกขายกล้วยเดี่ยวได้โดยปริยาย

ในครอบครัวของพี่น้องที่อาศัยอยู่หลังคาเรือนเดียวกันหรือใกล้เคียงกันจะมีความเกี่ยวข้องกันทางเศรษฐกิจบางประการให้ความช่วยเหลือกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ในด้านบริการและวัตถุซึ่งกันและกันอยู่เสมอ แต่สำหรับครอบครัวของพี่น้องที่แยกบ้านกันอยู่และไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกันอันเป็นผลให้โอกาสที่จะแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือเล็ก ๆ น้อย ๆ ด้านบริการและวัตถุในชีวิตประจำวันจะน้อยลง ความช่วยเหลือโดยเฉพาะด้านบริการที่ให้แก่กันจึงมักมีค่าตอบแทน โดยเป็นการแลกเปลี่ยนในเชิงเศรษฐกิจให้ค่าตอบแทน ดังต่อไปนี้

นางแจ้วต้องการที่จะสร้างบ้านขึ้นใหม่แทนบ้านเดิมที่ตนเองอาศัยอยู่กับสามีและลูก ๆ ซึ่งเป็นมรดกที่พ่อของนางแจ้วได้ยกให้ฐานะที่เป็นลูกสาวคนเล็กและเป็นบ้านที่นางแจ้วอาศัยอยู่มาตั้งแต่สมัยพ่อแม่ของตนยังมีชีวิตอยู่ นางแจ้วจึงได้จ้างให้น้องชายของตนซึ่งเคยอาศัยอยู่ในบ้านหลังนี้แต่ได้แยกครอบครัวออกไปปลูกบ้านในบริเวณที่ดินที่ได้รับเป็นมรดกซึ่งอยู่ห่างออกไปพอสมควรแต่ไม่ได้ติดกับบ้านของนางแจ้วโดยมีที่ดินของผู้ กั้นอยู่ น้องชายของนางแจ้วมีอาชีพรับรดขุดดินแต่มีฝีมือทางช่างไม่อยู่พอสมควร จึงตกลงที่จะรับทำให้พี่สาว โดยบอกว่า ตนเองไม่คิดค่าแรงในส่วนของตนแต่ขอคิดเพียงแต่ค่าจ้างแรงงานของผู้ที่มาช่วยงานก่อสร้างอีก 4 5 คน ในลักษณะเป็นงานเหมา โดยนางแจ้วต้องจัดหาวัสดุก่อสร้างมาเอง นางแจ้วบอกว่า ถ้าเป็นสมัยก่อนก็คงไม่ต้องเสียค่าเงินค่าแรงซึ่งสามารถอาศัยไหว้วานจากญาติพี่น้องบ้านใกล้เคียงได้ แต่เดี๋ยวนี้ต่างคนต่างก็มีงาน นางแจ้วบอกว่า ก็ยังถูกกว่าไปจ้างคนอื่นทำ ไม่ต้องกลัวว่าจะถูกโกงแม้ว่าค่าวัสดุก่อสร้างจะบานปลายไปกว่าที่คาดไว้แต่เดิมก็ตาม

ประเภทที่ 2 ความสัมพันธ์นอกระบบครอบครัวและเครือญาติ

นอกจากบุคคลจะมีสายสัมพันธ์กับผู้อื่นผ่านทางระบบเครือญาติแล้ว สายสัมพันธ์อื่น ๆ ที่นำไปสู่การตอบสนองความต้องการของตนเอง ก็คือ ความสัมพันธ์นอกระบบครอบครัวและเครือญาติ ได้แก่

ก. ความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนบ้านละแวกเดียวกัน

ข. ความสัมพันธ์ ในฐานะคู่แลกเปลี่ยนทางธุรกิจ (market exchange partnership) ซึ่งได้แก่สายสัมพันธ์ของนายหน้าซื้อขายที่ดินและผู้ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดิน และสายสัมพันธ์ของนักลงทุนผู้เก็งกำไรในการประกอบธุรกิจเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดินกับชาวบ้านผู้ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดิน

ค. สายสัมพันธ์ในฐานะเครือข่ายทางการเมือง

ก. ความสัมพันธ์ในฐานะเพื่อนบ้านละแวกบ้านเดียวกัน

ชาวบ้านส่วนใหญ่จะรู้จักคุ้นเคยกันดี โดยสามารถระบุได้ว่า ใครเป็นลูกเต้าเหล่าใคร ลักษณะความเป็นเพื่อนบ้าน ในชุมชนส่วนใหญ่เกิดจากความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติที่มีลักษณะกึ่งญาติกึ่งเพื่อนบ้าน อันเกิดจากความเกี่ยวพันต่อกันภายใต้เงื่อนไขการสืบสายโลหิตและเงื่อนไขการเกี่ยวข้องที่เกิดจากการแต่งงาน (conjugal kin) ซึ่งมีลักษณะคล้ายสังคมชนบทโดยกลุ่มเพื่อนบ้านในหมู่บ้านถูกแดงจะมี identity ที่เหมือนกัน คือ การที่เคยเป็นชานามาก่อนและอาศัยอยู่ที่นั่นมาตั้งแต่ดั้งเดิม ความสัมพันธ์ของเพื่อนบ้านมีลักษณะเท่าเทียมอยู่ในระดับเดียวกันหรือเป็นความสัมพันธ์ในแนวนอน (horizontal Line) ซึ่งมีการแลกเปลี่ยนตอบแทนกัน คือ ทั้งสองฝ่ายเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ ไม่ใช่เป็นผู้ให้ฝ่ายเดียวหรือรับฝ่ายเดียวในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและการผูกพันความสัมพันธ์ด้วยการให้บริการความช่วยเหลือ และถ้าการแลกเปลี่ยนไม่สมดุลย์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็จะนำมาซึ่งความขัดแย้ง ซึ่งชาวบ้านมองว่าเป็นการเห็นแก่ตัว ดังต่อไปนี้

นางมี มักจะบ่นอยู่เสมอ ๆ ว่าสะพานไม้ข้ามคลองที่ตนเองและพี่น้องช่วยกันเรียไร้ออกเงินสร้างขึ้นกำลังจะพัง โดยที่บางครอบครัวซึ่งจะว่ากันไปแล้วก็เป็ญาติกันนั้นอาศัยผ่านเข้าออกโดยไม่ได้ช่วยออกแม้แต่เงินในการสร้าง และไม่เคยสนใจเป็นธุระช่วยกันดูแลหรือช่วยซ่อมแซมเวลาที่สะพานชำรุด นางนี้เคยพูดกับนางเป้งซึ่งเป็นหนึ่งในครอบครัวที่ต้องผ่านเข้าออกเป็นประจำให้ช่วยออกค่าใช้จ่ายในการซ่อม แต่นางเป้งปฏิเสธบอกว่าไม่มีเงิน นางนี้จึงมองว่านางเป้งเห็นแก่ตัว เนื่องจากลูกชายของนางเป้งมักจะใช้รถผ่านเข้าออกที่สะพานดังกล่าวเป็นประจำเพราะสะดวกกว่าผ่านเข้าทางอื่น ในขณะที่ครอบครัวอื่น ๆ ที่อาศัยสะพานนี้เพื่อเป็นทางผ่านเข้าออกต่างให้ความ

ร่วมมือในการเรียไ้เงินในการซ่อมแซมสะพาน โดยดีทุกราช นางนี่จึงคิดว่าจะทำรั้วกันเปิดปิด สะพานใ้กุญแจใ้ให้ครอบครัวของนางเป้่งผ่านเข้าออก ซึ่งชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็เห็นด้วยกับการกระทำของนางนิต และมองว่านางเป้่งเป็นคนเห็นแก่ตัว แต่ต่อมาใ้มีเจ้าของบ่อนการพนันมาเปิดบ่อนการพนัน ที่เรียกว่า "บ่อนวัง" ที่บ้านของนางเป้่ง ซึ่งเป็นหนึ่งในครอบครัวที่ใ้ต้องผ่านเข้าออกสะพานใ้ข้ามคลองแห่งนั้น ลูกชายของนางเป้่งจึงนำเงินมาใ้หานางนี่ เป็นวัน ๆ ละสองพันบาท เฉพาะวันที่บ่อนใ้กล่าวเปิด เนื่องจากมีรถของนักพนันเป็นจำนวนมากที่ใ้ต้องผ่านเข้าออก สะพานใ้แห่งนี้ โดยบอกว่าเป็น "ค่าผ่านที่" ทำใ้หานางนี่เลิกพูดถึงเรื่องนี้และเลิกใ้ความตั้งใจใ้จะทำรั้วเปิดปิดสะพานใ้ต่อไป

สายสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้นอาจไม่แน่นอนตายตัว มีโอกาสผันแปรใ้หลากหลายและบูรณาการในสายสัมพันธ์ระหว่างบุคคล นั้นอาจเป็นสายสัมพันธ์กันเพียงสายเดียว (uniplex relationship) และความสัมพันธ์เชิงซ้อน (multiplex relationship) เช่น เป็นสายสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและความสัมพันธ์แบบเพื่อนบ้านในละแวกใ้เดียวกัน โดยการมีสายสัมพันธ์เชิงซ้อนจะช่วยให้บุคคลใ้ประโยชน์จากสายสัมพันธ์นั้นซึ่งใ้อำนวยความสะดวกใ้การพึ่งพาอาศัยกัน ดังใ้ต่อไปนี้

นางใ้ซึ่งมีอาชีพเป็นแม่บ้านในหอพักแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ใ้ไกลจากหมู่บ้านนัก สามีของเธอทำงานรับราชการเป็นทหารชั้นผู้น้อย ทั้งสองมีรายใ้ได้จากเงินเดือนไม่มากนัก ฐานะทางเศรษฐกิจของนางใ้จึงไม่ใ้ดีนัก โดยเฉพาะในช่วงปลายเดือนอยู่มาวันหนึ่งมาใ้ดิ้งพยายามขอยืมเงินจากแม่ของสามีซึ่งมีบ้านอยู่ในบริเวณใ้เดียวกันใ้ให้ลูกชายคนใ้เล็กไปเที่ยวต่างจังหวัดกับเพื่อน แต่แม่ของสามีปฏิเสธและดำหนิเธอที่ตามใจลูกจนเกินไป เธอจึงเดินไปที่บ้านที่สาวซึ่งอยู่ใ้ไกลนักและทรวบว่าพี่สาวไปเล่นไฟที่บ้านใ้ใหญ่บ้าน ซึ่งเธอก็เคยไปเล่นบ้านเมื่อว่างจากงาน เธอกลับมาพร้อมกับเงิน 500 บาท และดำหนิแม่ของสามีใ้สามีของเธอพึ่ง ซึ่งแม่ของสามีบอกใ้ว่า ถ้าขอยืมไปทำใ้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์และจำเป็นก็ใ้จะใ้ให้ยืม

ตัวอย่างนี้ใ้จึงแสดงให้เห็นว่า สายสัมพันธ์ระหว่างเธอกับพี่สาวนั้นนอกจากจะเป็นใ้ทั้งเครือญาติใ้แล้วยังเป็นสายสัมพันธ์ในฐานะสมาชิกวงไฟ ซึ่งใ้ใ้ให้เธอใ้ได้ประโยชน์ใ้ในการพึ่งพาอาศัยจากสายสัมพันธ์ใ้ดังกล่าว

กลุ่มเพื่อนบ้านในหมู่บ้านกุบแดงจึงมีลักษณะเป็นกลุ่มเครือญาติ ซึ่งเป็นการรวบรวมกลุ่มกันเองโดยธรรมชาติ เพื่อนบ้านในละแวกเดียวกันมีความสัมพันธ์มากเพราะต้องพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น การหยิบยืมข้าวของเครื่องใช้ ความเป็นเพื่อนบ้านจะมีความรู้สึกผูกพันพร้อมที่จะแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะในยามมีปัญหา ดังต่อไปนี้

นางน้อยถูกนางแต้วซึ่งเป็นคนที่ย้ายจากที่อื่นเข้ามาอยู่ใหม่ปิดทางเข้าออกในที่ดินซึ่งนางแต้วได้ซื้อต่อมา แต่เป็นทางซึ่งนางน้อยและครอบครัวเคยใช้ผ่านเข้ามาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ นางน้อยและอีกหลายครอบครัวไม่มีทางผ่านเข้าออกจึงไปปรึกษาศิดผู้ใหญ่บ้าน คือ นายเสงี่ยม เพื่อขอทางผ่านเข้าออกตรงที่ของนายเสงี่ยม โดยนางน้อยขอเนื้อที่เป็นทางผ่านเข้าออกเพียงสามวาแต่นายเสงี่ยมกลับยกให้ถึงเจ็ดวา โดยนายเสงี่ยมบอกว่า เห็นแก่นางน้อยที่ตนเองก็เห็นมาตั้งแต่เล็กแต่น้อย และเป็นคนเก่าแก่ที่เคยรู้จักคุ้นเคยกันมาทั้งนั้นตั้งแต่สมัยรุ่นพ่อรุ่นแม่ แม้ว่านายเสงี่ยมจะเสียผลประโยชน์ซึ่งควรจะได้รับไปประมาณถึงสองแสนกว่าบาทจากการที่ยกที่ดินดังกล่าวให้นางน้อยและครอบครัวตลอดจนอื่น ๆ อีกหลายครอบครัวใช้เป็นทางผ่านเข้าออกฟรี ๆ ก็ตาม

ดังนั้นความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านจึงเป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง ซึ่งขึ้นอยู่กับฐานะในการเป็นผู้ให้การพึ่งพาช่วยเหลือ โดยฝ่ายเป็นผู้รับผลหรือผู้น้อยในกลุ่ม การช่วยเหลือของเพื่อนบ้านในละแวกเดียวกันจึงมีลักษณะเป็นข้อผูกมัด (commitment) ในการช่วยเหลือตอบแทนในลักษณะเดียวกันในภายหลัง อันเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ภายนอก (extrinsic reward) นอกเหนือจากการพบปะพูดคุยปรับทุกข์ ซึ่งเป็นประโยชน์ในแง่ความรู้สึกด้านจิตใจ (intrinsic reward)

การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของหมู่บ้านกุบแดงจากการเป็นชุมชนชาวนามาเป็นชุมชนชนเมือง จึงเป็นการแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์ในชุมชน จากเดิมซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือและแลกเปลี่ยนแรงงานกันและกัน เช่น การเอาแรง มาสู่ความสัมพันธ์ที่มีค่าตอบแทนหรือมีผลต่อความสัมพันธ์ในเชิงผลประโยชน์ดังนั้นก็ไม่ใช่เป็นเรื่องที่แปลกที่ระดับความเหนียวแน่นของความสัมพันธ์ทางสังคมจะเริ่มน้อยลงในปัจจุบัน

สำหรับความสัมพันธ์ทางสังคมกับเพื่อนบ้านที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่นั้น ผู้วิจัยสังเกตว่าบุคคลในสายสัมพันธ์นี้จะมีความสัมพันธ์ทางสังคมและตอบแทนกันอย่างผิวเผิน (superficial) มีลักษณะค่อนข้างที่จะไม่ใกล้ชิดกัน (secondary contract) แม้จะมีโอกาสติดต่อกันโดยตรงไม่ผูกพัน

กันเป็นส่วนตัว เหมือนกับเพื่อนบ้านที่อาศัยอยู่ร่วมกันมาตั้งแต่ดั้งเดิม เคยเป็นชานานมาก่อนเป็น ความสัมพันธ์แบบชั่วคราวชั่วคราว และค่อนข้างเป็นความสัมพันธ์ด้านใดด้านหนึ่ง (segmental) ซึ่ง ใกล้เคียงกับคุณสมบัติของผู้คนในสังคมเมืองซึ่งเป็นพันธะผูกพันกันในระดับต่ำ โดยอาจจะเป็น เพราะผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่ในนั้นมีลักษณะของ bed room town ซึ่งอาศัยความสะดวกของการคมนาคม ในการเดินทางมาทำงานยังกรุงเทพมหานคร ตกเย็นก็กลับบ้าน จึงไม่มีปฏิสัมพันธ์กันเท่าที่ควร ดัง กรณีของนายสมบัติ

นายสมบัติ

นายสมบัติ เป็นคนจังหวัดกำแพงเพชร แต่งงานแล้ว มีลูกสาวเล็ก ๆ 1 คน ปัจจุบันมีอายุ 32 ปี หลังจากจบการศึกษาระดับชั้น ป.ว.ช.ที่บ้านเกิด ก็ได้เข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ โดยพักอาศัย ในบ้านเช่าใกล้ ๆ ที่ทำงาน ภายหลังแต่งงานแล้วเขาจึงตัดสินใจเช่าซื้อทาวน์เฮาส์เล็ก ๆ 2 ชั้น ซึ่ง อยู่ในบริเวณหมู่บ้านกบแดงที่อดีตผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้าน คือ ผู้ใหญ่สง่า เป็นผู้สร้าง เหตุที่เขาตัดสินใจเลือกที่นี้ก็เพราะว่า มีราคาไม่แพงนักพอที่ตนและภรรยาจะเป็นเจ้าของได้ แม้ว่าจะต้องเดินทางไกลในการไปทำงานก็ตาม แต่ก็สะดวกเพราะมีรถประจำทางผ่านถนนใหญ่หลายสาย สมบัติ และลูกต้องตื่นตั้งแต่ 5 นาฬิกาของวันใหม่ทุกวัน เพื่อจะไปทำงานให้ทันโดยเขาจะต้องแวะไปส่ง ลูกที่ ร.ร.แถว ๆ ลาดพร้าวทุกเช้าก่อนที่จะเลยไปทำงานที่ถนนสีลมด้วยรถประจำทางขณะที่ภรรยา ของเขาทำงานที่ห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่งแถว ๆ สะพานควายซึ่งเข้างานเวลา 10 นาฬิกา ตอนเย็น สมบัติจะรีบกลับบ้านโดยต้องแวะไปรับลูกที่ ร.ร.ก่อนซึ่งเขาจะถึงบ้านประมาณ 20 นาฬิกา แทบ ทุกวัน เนื่องจากการจราจรที่ติดขัด ขณะที่ภรรยาของเขาจะกลับถึงบ้านประมาณ 22 นาฬิกา เมื่อถึง บ้าน สมบัติก็รู้สึกเหน็ดเหนื่อยมากและต้องรีบจัดกิจธุระในบ้าน โดยมีเวลาพักผ่อนด้วยการดู โทรทัศน์บ้างเล็กน้อย ก่อนที่จะรีบเข้านอนเพื่อเตรียมตัวไปทำงานในวันรุ่งขึ้นในช่วงวันหยุด สมบัติจึงมักจะพักผ่อนอยู่แต่ในบ้านมากกว่าที่จะออกไปไหน มีบางวันเขาอาจพาลูกสาวไปเที่ยวยัง ห้างสรรพสินค้าที่ภรรยาของเขาทำงานอยู่ ดังนั้นสมบัติจึงแทบจะไม่มีการติดต่อหรือทำกิจกรรม ร่วมกับเพื่อนบ้าน นอกจากจะยืมให้บ้าง หรือเพียงแต่รู้ว่าคนผู้นี้อยู่ทาวน์เฮาส์หลังใกล้ ๆ กับตน

เนื่องจากเคยเดินสวนกันที่ถนนบ่อย ๆ แต่ไม่รู้จักชื่อ ขณะที่ภรรยาของสมบัติอาจจะรู้จักกับเพื่อนบ้านมากกว่าสมบัติ เนื่องจากมีกิจกรรมที่ต้องติดต่อ เช่น เจ้าของร้านชำ หรือเจ้าของร้านเสริมสวย

ข. ความสัมพันธ์ในฐานะคู่แลกเปลี่ยนทางธุรกิจ

ความสัมพันธ์นี้เป็นสายสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันการพึ่งพาอาศัยของสายสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นเรื่องเชิงธุรกิจ เป็นการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่มีการกำหนดเงื่อนไขตอบแทนตายตัว บุคคลในความสัมพันธ์กันทางนี้จะไม่มีความรู้สึกถึงซึ่งสัมพันธ์เป็นพิเศษ แต่จำเป็นต้องมีสายสัมพันธ์เพื่อผลประโยชน์ของตน ได้แก่

(1) นายหน้าขายที่ดิน อันเป็นอาชีพของชาวบ้านบางคนในหมู่บ้านกุ่มแดง เช่น ตาพัฒนา ลุงสาน ซึ่งเป็นคนที่อยู่ในพื้นที่นี้มาตั้งแต่ดั้งเดิมและเคยเป็นชาวนามาก่อน และเป็นคนเก่าคนแก่ที่เป็นที่รู้จักมักคุ้นของคนในชุมชน และรู้ว่าที่ตรงไหนในหมู่บ้านเป็นที่คนของใครอาชีพนี้เป็นอาชีพใหม่ที่เกิดขึ้นภายหลังการเข้ามาของนักลงทุนเก็งกำไรในการประกอบธุรกิจเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดิน โดยนายหน้าขายที่ดินจะได้ค่า "เงินที่" เป็นค่าบริการประมาณ 3-5% ของราคาที่ดินที่ตกลงซื้อขายกัน นายหน้าขายที่ดินเหล่านี้จะทราบว่ามีใครในหมู่บ้านมีความต้องการจะขายที่ดินและทราบตามขอเป็นตัวกลางในการประสานให้ ผู้ที่ต้องการจะซื้อที่ดินรู้จัก ซึ่งอาจจะเป็นตัวแทนของนักลงทุนประกอบธุรกิจเกี่ยวกับหมู่บ้านจัดสรรหรือนักลงทุนผู้เก็งกำไรในราคาที่ดินให้มีโอกาสมาพบกับผู้ที่ต้องการจะขายที่ดิน ความสัมพันธ์นี้แม้ทั้งคู่จะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันในฐานะเป็นเครือญาติหรือเพื่อนบ้านในละแวกเดียวกันแต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะตั้งอยู่บนรากฐานของสัญญา(contract) มากกว่าแม้ว่าในระหว่างผู้ที่ต้องการจะขายที่ดินกับนายหน้าขายที่ดินเหล่านี้จะมีความไว้เนื้อเชื่อใจกันในลักษณะเป็นการตกลงปากเปล่าโดยไม่มีการทำสัญญาต่อกันไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

(2) นักลงทุนผู้เก็งกำไรในการประกอบธุรกิจเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดิน ซึ่งได้เข้ามากว้านซื้อที่ดินในหมู่บ้านกุ่มแดงแล้วตัดแบ่งขายเป็นแปลงเล็ก ๆ แต่ปัญหาของนักลงทุนเหล่านี้ก็คือการที่ไม่มีทางผ่านเข้าออกยังที่ดินที่ตนกว้านซื้อไว้ เนื่องจากที่ดินเหล่านี้ไม่ได้มีการจัดระเบียบในที่ดินเพราะเป็นลักษณะของที่ดินมรดกที่เป็นแปลงเล็กแปลงน้อยกระจัดกระจายไปต่อกันเป็นแปลงใหญ่

ผืนเดียว ดังนั้นนักลงทุนจึงต้องทำความตกลงกับชาวบ้านเพื่อขอผ่านที่ดินมิเช่นนั้นตนก็ไม่สามารถนำที่ดินไปจ้างง่อกับธนาคารหรือสามารถขายที่ดินได้ จึงต้องเสนอเงื่อนไขในการออกค่าใช้จ่ายในการสร้างถนนให้กับชาวบ้านโดยชาวบ้านยอมตัดที่ดินของตนในบางส่วนยกให้เป็นทางผ่านเข้าออกซึ่งชาวบ้านก็จะได้ประโยชน์จากการมีถนนผ่านเข้าออกโดยที่ตนไม่ต้องลงทุน

ค. ความสัมพันธ์ในฐานะสมาชิกวงไพ่

การพนันเป็นที่นิยมเล่นกันในหมู่บ้านก็คือ ไพ่ โดยมีการดั่งบ่อนเล่นกันอย่างเปิดเผยที่บ้านของผู้ใหญ่บ้าน โดยเจ้าของบ้านจะได้รับ "ค่าดั่ง" เป็นเงินค่าตอบแทนในการให้บริการในการเป็นเจ้าของสถานที่ ตามปกติจำนวนเงินที่เล่นได้เสียกันจะไม่มากนักอยู่ในเกณฑ์ตั้งแต่ 200-1,000 บาท สมาชิกของวงไพ่ส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้ซึ่งไม่ได้ทำงานนอกบ้านที่มักจะเป็นแม่บ้าน ดังนั้นวงไพ่นี้จึงยังคงเป็นสถานที่พบปะพูดคุยและสังสรรค์กันของชาวบ้านบางคนในหมู่บ้าน

ง. ความสัมพันธ์ในฐานะเครือข่ายทางการเมือง

ในหมู่บ้านกูปแดงเราจะพบสายสัมพันธ์ในฐานะเครือข่ายทางการเมืองที่มีลักษณะของระบบ "อุปถัมภ์" (patronage System) อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนสถานภาพที่มีความแตกต่างกันในบทบาทและหน้าที่ เป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะการแลกเปลี่ยนที่ฝ่ายหนึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า "ผู้อุปถัมภ์" (patron) ส่วนผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่ต่ำกว่าเรียกว่า "ผู้ถูกอุปถัมภ์" (client) อันผูกพันกับบนฐานของผลประโยชน์ ผู้ที่ถูกอุปถัมภ์จะเป็นฝ่ายให้อำนาจและปัจจัยต่าง ๆ ตลอดจนดูแลคุ้มครองผู้ถูกอุปถัมภ์ ซึ่งมีหน้าที่ตอบแทนรับใช้ช่วยเหลือ เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนมีลักษณะที่ตรงแก่ผู้ให้และผู้รับ โดยผู้อุปถัมภ์ตอบแทนด้วยการยอมรับใช้และจงรักภักดี

ในกรณีของหมู่บ้านกูปแดงจะเห็นถึงเครือข่ายของความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ได้จากบทบาทของนักการเมืองในระดับต่าง ๆ ทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภากรุงเทพมหานคร และสมาชิกสภาเขต ที่นอกจากจะทำหน้าที่ในฐานะตัวแทนของราษฎรทางการเมืองในพื้นที่แล้ว ยังต้องทำหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

(1) การให้บริการแก่ส่วนรวม เช่น การบริจาคและมอบของ โดยเฉพาะในงานพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น งานศพ งานบวช โดยเฉพาะงานของผู้ที่เป็น "หัวคะแนน" และญาติมิตร ซึ่งนอกจากจะช่วยในรูปของสิ่งของ เช่น พวงหรีด แล้วยังต้องช่วยเป็นเงินใส่ซองงาน 500-1,000 บาท นอกจากนี้ยังต้องมีสิ่งของอื่น ๆ ไว้บริการแก่ชาวบ้านเพื่อให้ยืมไปใช้ในโอกาสต่าง ๆ เช่น แค้นท์ ฯลฯ

(2) การปกป้องคุ้มครองทั้งภายในและภายนอก เนื่องจากปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในด้านสาธารณูปโภคเมื่อเปรียบเทียบกับเขตเมือง ดังนั้นนักการเมืองท้องถิ่นจึงต้องมีบทบาทในการประสานงานกับทางราชการ เช่น การขอบริการประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ ตามที่ราษฎรร้องขอหรือแม้แต่การใช้ตำแหน่งหน้าที่ประกันตัวผู้ต้องหาในคดีความต่าง ๆ ดังนั้นนักการเมืองเหล่านี้จึงจำเป็นต้องกระทำเพื่อรักษา "ฐานเสียง" ของตนเองเอาไว้ ผู้แทนราษฎรบางรายถึงกับมีเครื่องจักรกลในงานโยธาไว้บริการตามที่ชาวบ้านร้องขอ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกกว่า ไปปลิวหาเสียงในช่วงฤดูกาลเลือกตั้งในระดับต่าง ๆ จึงมักจะมีแต่การโฆษณาถึงผลงานในด้านการพัฒนาท้องถิ่นของผู้สมัครแต่ละคนเป็นส่วนใหญ่มากกว่าที่จะแถลงถึงนโยบายทางการเมือง

(3) การให้สิ่งจำเป็นแก่การดำรงชีวิต เช่น เสื้อผ้า เงิน ฯลฯ ดังต่อไปนี้

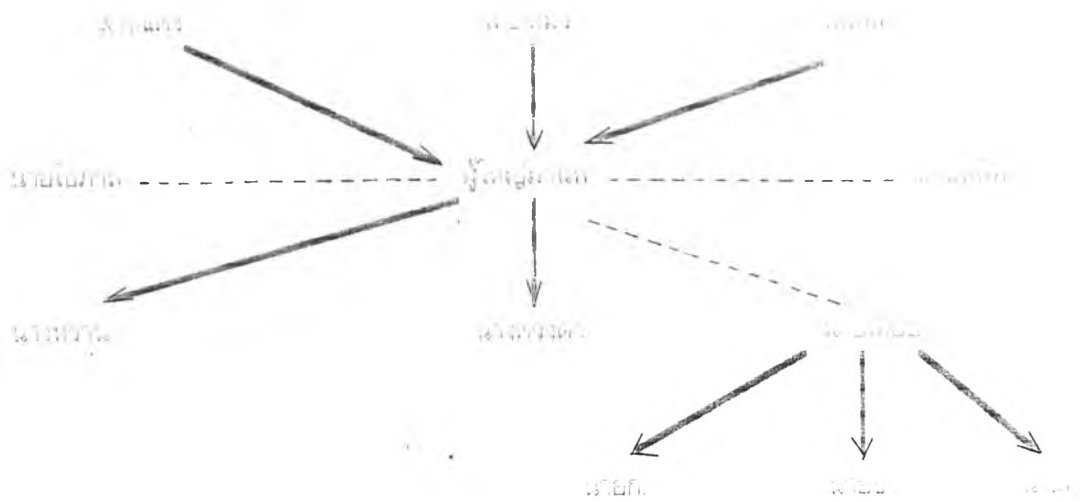
นางหน้อยเล่าว่า เธอรู้สึกสงสารนายหมง เป็นผู้ ส.ข.ซึ่งกำลังจะหมดตัวเนื่องจากใครขออะไรก็มักจะให้อยู่รำไป เดียวก็มีคนหามา บอกว่า ลูกไม่มีค่าเล่าเรียน เดียวก็มาอีกแล้ว บอกว่าลูกไม่มีชุดนักเรียน ซึ่งนายหมงก็มักจะต้องช่วยไปทุกครั้ง จนเมียของนายหมงถึงกับบอกว่าไม่อยากให้นายหมงลงสมัคร ส.ข.ในสมัยหน้าอีกแล้ว

โครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่ามีลักษณะคล้ายปิรามิดที่ผู้อุปถัมภ์มีความสัมพันธ์กับผู้ได้อุปถัมภ์ในขณะเดียวกันผู้อุปถัมภ์ก็มีผู้ถูกอุปถัมภ์อีกกลุ่มหนึ่ง เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่เข้าไปมีเครือข่ายกับระบบอุปถัมภ์ในระดับที่สูงขึ้น ลักษณะของการอุปถัมภ์จึงมีแกนวงใน(core) และวงนอก (support) ดังนั้นระบบอุปถัมภ์จึงเป็นแบบแผนหนึ่งของโครงสร้างความสัมพันธ์ในหมู่บ้านกุ่มแดง ซึ่งเป็นเครือข่ายที่โยงใยไปยังภายนอกชุมชน และติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มผลประโยชน์ในระดับต่าง ๆ จนถึงการเมืองระดับชาติ ดังกรณีต่อไปนี้

การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านคนใหม่

หมู่บ้านกุบแดงเป็นหมู่บ้านหนึ่งตั้งอยู่ในแขวงท่าแร่ เขตบางเขต อันเป็นเขตการปกครองที่มีลักษณะพิเศษของกรุงเทพมหานครที่ยังคงมีตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้านอยู่ ผู้ใหญ่บ้านมาจากการเลือกตั้งของราษฎรในหมู่บ้านอยู่ในวาระจนเกษียณครบ 60 ปี จึงจะมีการเลือกตั้งใหม่ ใน พ.ศ.2538 ผู้ใหญ่สานซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนเก่าเกษียณอายุลงจึงต้องมีการเตรียมการในการเลือกตั้งใหม่ มีบุคคล 2 คน ที่มีความตั้งใจจะลงสมัครเป็นผู้ใหญ่บ้าน คือ นายมานพและอีกคนหนึ่งคือ นายเทียบ ซึ่งทั้งสองฝ่ายต่างมีพรรคพวกและ "ลูกพี่" ของตนเหมือนกัน นายมานพนั้นเป็นเพื่อนกับกำนันผลผู้ซึ่งเป็นผู้ที่ใกล้ชิดและสนิทสนมกับ ส.ก.แดง ส่วนนายเทียบนั้นเป็นเพื่อนกับลูกชายของกำนันผล ซึ่งกำนันผลเองก็ยอมรับว่านายเทียบมีความเหมาะสมกว่าในทุกด้าน ทำให้มีการวิพากษ์วิจารณ์กันว่าใครควรจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน ส.ก.แดงจึงให้กำนันผลเป็นตัวแทนในการเจรจาไกล่เกลี่ย เนื่องจากตัว ส.ก.แดงเองก็เคยให้การช่วยเหลือทั้งสองฝ่ายซึ่งต่างก็เคยเป็น "หัวคะแนน" ของคน หลังจากการเจรจาผ่านไปนายเทียบจึงต้องถอนตัวออกไปในลักษณะที่ไม่เป็นการเสียหน้า โดยอ้างว่าขาดคุณสมบัติในด้านระยะเวลาที่มีภูมิลำเนาอยู่ในทะเบียนราษฎร

เนื่องจากการเป็นผู้ใหญ่บ้านมีความสัมพันธ์กับระบบ "หัวคะแนน" และการ "ซื้อเสียง" ในการเลือกตั้ง การตอบแทนบุญคุณจึงสามารถทำได้ในช่วงเวลาเลือกตั้ง ทั้งในระดับ ส.ข. ส.ก. และ ส.ส. โครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนจึงไม่ได้เป็นอิสระแต่มีเครือข่ายความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกโดยโยงใยกับระบบการเมืองในระดับประเทศ

—————> ความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพา
----- ความสัมพันธ์แบบเท่าเทียม

ภาพที่ 14 แผนภูมิแสดงเครือข่ายความสัมพันธ์ระบบอุปถัมภ์ในการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน
ในหมู่บ้านกุดแดง

แต่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์อาจไม่คงทนถาวร สามารถเปลี่ยนแปลงหรือจัดสายสัมพันธ์ใหม่ซึ่งอาจเกิดขึ้นเมื่อกลุ่มการเมืองแย่งชิงผลประโยชน์ซึ่งกันและกันจนเกิดความขัดแย้งในด้านผลประโยชน์ทางการเมือง ดังต่อไปนี้

นายสนิทเป็นหัวหน้าของ ส.ส. คนหนึ่งในหมู่บ้าน ต่อมา ส.ส. คนดังกล่าวเกิดขัดแย้งกับ ส.ส. ในพื้นที่เดียวกันจึงลาออกมาร่วมกับพรรคการเมืองใหม่ โดยก่อนหน้านั้นนายสนิทได้ขอให้ ส.ส. คนนี้ช่วยขออนุญาตประปาเข้าหมู่บ้าน แต่ ส.ส. ดังกล่าวก็ไม่ดำเนินการให้ นายสนิทจึงหันไปสนับสนุน ส.ส. อีกคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้สมรู้ที่ขัดแย้งกัน เมื่อการเลือกตั้งสิ้นสุดลงปรากฏว่า ส.ส. คนนี้ไม่ประสบความสำเร็จในการพาเพื่อนร่วมทีมลงสมัครเข้าเป็น ส.ส. ได้ทั้ง ๆ ที่เคยมีบทบาทในการนำพาลูกทีมที่เป็นผู้สมัครประสบความสำเร็จแทบทุกครั้งขณะที่ยังสังกัดพรรคการเมืองเดิม

ปรากฏการณ์ทางการเมืองของชุมชนชนเมืองจึงแสดงให้เห็นถึงลักษณะพิเศษซึ่งเป็นกิ่งเมืองกิ่งชนบท ปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในด้านสาธารณูปโภคเมื่อเทียบกับเขตเมือง จึงทำให้ระบบอุปถัมภ์ซึ่งเป็นระบบหนึ่งที่อยู่ใต้อำนาจชนบทหรือสังคมเกษตรยังคงมีลักษณะแฝงเร้นอยู่